Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

Серлало

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

(«СВЕТ») Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров Чечено-Ингушской АССР

Газет арадувл 1923 шера денз ● ШОАТТА, 4 июнь, 1977 шу. ● № 67 (5734). ● Мах 2 кеп.

СОВЕТСКИ ПАЧЧАХЬАЛКХЕНО ЭГГАРА КЕРТЕРА ЛЕРХIАР — КЛАССАШ ЙОАЦА КОММУНИСТИЧЕСКИ ОБШЕСТВО ХЬАЛЪЯР. ПАЧЧАХЬАЛКХЕН КЕРТТЕРА ДЕКХАРАШ: КОММУНИЗМА МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИ БАЗА ХЬАЯР, СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ОБЩЕСТВЕННИ ОТНОШЕНЕШ ЭРГАЯЬХА ТОАЯРИ УЖ КОММУНИСТИЧЕСКИ ЯРИ, КОММУНИСТИЧЕСКИ ОБЩЕСТВА САГ ХЬАЛКХЕВАР, КЪАХЬЕГАМХОЙ ВАХАРА МАТЕРИАЛЬНИИ КУЛЬТУРНИИ БОАРАМ ЛАКХБАР, МЕХКА КХЕРАМЗЛЕ IАЛАШЪЯР, МАШАР ЧIОАГIБАРАИ ДУНЕН ХАЛКЪАШТА ЮКЪЕ ЦХЬАНА ЛЕЛАДУ ГIУЛАКХАШ ДЕГIАКХУВЛАРАИ ГIО ДАР.

(СССР Конституце проекта тIара).

Конституционни комиссе хьачуеннеи дерригача халкъага ювцийтара СССР Лакхехьарча Совета Президиумо могаяьи йола Советски Социалистически Республикай Союза Конституце проект.

СОВЕТСКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ РЕСПУБЛИКАЙ СОЮЗА КОНСТИТУЦИ (КЕРТТЕРА ЗАКОН)

В. И. Ленин керте а волаш Коммунистически парте кулгалца Россе болхлошен ахархошен яьча Сийлахь-йоккхача Октябрьски социалистически революце капиталистийн помещикийн Iаьдал дIададьккхад, Iазапа гIабаш дохададьд, хьаьйй Советски паччахьалкхе — керда тайпа паччахьалкхе, революцена карагIдаьннараш лорадара, социализми коммунизми хьалъяра керттера герз.

Советски Iаьдало кIоаргга социально-экономически эргалонаш яьй, кхы цIаккха а хургйоацаш дIаяьккхай саго сага еш йола эксплуатаци, классови антагонизмашн къамашта юкъера моастагIали. производства средстваштa общественни доалахье, къахьегача адамашта бокъонца йола демократи чIоагIъяьй. Адамий исторе чухь духхьашха хьаяьй социалистически общество.

Социализма низ къаьгга хьагойташ да Сийлахь-боккхача Дай-мехка тIем тIа исторически котало яьккхача советски халкъа, цун Герзашцарча Низашта карагIдаьнна доврдоаца денале гIулакх. Цу коталоно дунен халкъашта юкъера СССР позицеш чIоагIъяьй, аьттув бола керда торонаш хьаййллай дерригача дунен тIа социализма, къамаш мукъадахара, демократе, машара низаш дегIадоаладара.

Шийн кхолламий гIулакхаш дIахо чакх а доахаш, советски халкъо Iалашдаьд мохк сиххен массе оагIорахьарен дегIабоагIилга, социалистически строй эргаьккха тоаелга. ЧIоагIъеннай болхлой класса, колхозни ахархой, халкъа интеллигенце барт-цхьоагIо, СССР къамийн народностийн доттагIал. Хьахиннай хьалха латта низ болхлой класс а йолаш йолча советски общества социально-политически цхьоагIо. Пролетариата диктатура декхараш кхоачаш а даь, дерригача халкъа юкъара а хинна дIаэттай Советски паччахьалкхе. БоккхагIа хиннаб Коммунистически парте — дерригача халкъа авангарда кулгалдара лоархIам.

ДегIаена социалистически общество хьалъяьй СССР-е. Социализм шийн ларда тIа дегIаухача цу юкъагIа тIа-тIа дизаагIа хьаделлалу кердача строя кхолламаш ду низаш, социалистически вахара хьисапа совленаш, къахьегамхоша тIа-тIа шерагIа пайда эц карагIдаьннача сийлахь-доккхийча революционни хIамай беркатах.

Из — хIамаш кхоллаш дола доккхий низаш, хьалха латта Iилмен культуреи хьаяь, халкъа хьал-торо даим лакхлуш, саг массе оагIорахьара дегIавара тIа-тIа дукхагIа аьттув болаш дола хьалаш вIаштIехьдоахаш йола общество.

Из — бокъонца тоаенна социалистически общественни отношенеш йолаш йола, ерриги социальни слояш гаргаяхара, дерригача къамийн народностийн юридически а фактически а нийсхо хилара ларда тIа наьха керда исторически общность — советски халкъ—шийна чухь хьахинна общество.

Из — къахьегамхой — патриотийн интернационалистийн— йоккха организованность, идейность йолаш, лакха сакхетам болаш йола общество.

Из — хIаране хIама тоадара массане а йоакхо елген массане хIама тоадара хIаране йоакхо елген вахара закон а долаш йола общество.

Из — дерригача общественни гIулакхашта эффективно доал делга, паччахьалкхен вахаре къахьегамхоша тIа-тIа хьинарегIа дакъа лоацилга, сага реальни бокъонаши паргIатонаши граждански бекхтокхамца цхьана таръелга шийн политически системо Iалашдеш йола, бокъонца йолча демократе общество.

ДегIаена социалистически общество — коммунизмага бодача наькъа тIара законагIа хила ма-йоаггIара йола этап.

Советски паччахьалкхено эгтара кертера лерхIар — классаш йоаца коммунистически общество хьалъяр. Паччахьалкхен керттера декхараш: коммунизма материально-техническ: база хьаяр, социалистически общественни отношенеш эргаяьха тоаяри уж коммунистически яри, коммунистически общества саг хьалкхевар, къахьегамхой вахара материальнии культурнии боарам лакхбар, мехка кхерамзле Iалашъяр, машар чIоагIбараи дунен халкъашта юкъе цхьана леладу гIулакхаш дегIакхувлараи гIо дар.

Советски халкъо,

Iилман коммунизма идеяшца хьалхле а лелаеш, шийн революционни традицешта тешаме хилар кхоачаш а деш,

социализмана карагIдаьннача сийлахь-доккхийча социально-экономически политически хIамаехког гIортолга а еш,

социалистически демократи дIахо дегIайоалае дага а долаш,

дунен социализма бIарчча дакъа хиларах тарра дунен халкъашта юкъера СССР гIулакхаш теркал а деш, шийн интернациональни бехктокхам кхета а беш,

1918 шерарча РСФСР Конституцегара, 1924 шерарча СССР Конституцегара, 1936 шерарча СССР Конституцегара хьайоагIаш йола идеяши принципаши шоаш йолчча а юташ,

дIакхайкаду лерхIараши принципаши, дерригача халкъа юкъара социалистически паччахьалкхе вIашагIйоллара лардаш оттаю, укх Конституце тIа уж чIоагIъю.

I. ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИИ ЭКОНОМИЧЕСКИИ СТРОЯ ЛАРДАШ

Корта 1

Политически система

СТАТЬЯ 1. Советски Социалистически Республикай Союз мехка болхлой класса, ахархой, интеллигенце, дерригача къамийн народностийн лоIами хьашташи хьагойташ йола дерригача халкъа юкъара социалистически паччахьалкхе я.

СТАТЬЯ 2. Дерригa Iаьдал халкъа кара да СССР-е.

Паччахьалкхен Iаьдал СССР политически лард йолча халкъа депутатий Советашка гIолла чакхдоах халкъо.

Ерригa вож паччахьалкхен органаш Советаша тIахьожам лоаттабеши царна отчет луши я.

СТАТЬЯ 3. Советски паччахьалкхе вIашагIйоллари цун гIулакхаши демократически централизма принципага хьежжа леладеш да: паччахьалкхен Iаьдала ерригa органаш лохера денз лакхе яллалца хоржаш хилар, уж халкъа отчет луш хилар, лакхе латтача органаша яь решенеш кхоачашъе лохе латтараш декхарийла хилар. БIарчча цхьа кулгал моттигашкарча инициативацеи творчески хьинарцеи, хIара паччахьалкхен органи кулгалду саги шоашта тIадиллача гIулакха хьалхара бекхтокхаме хиларца цхьана тарду демократически централизмо.

СТАТЬЯ 4. Советски паччахьалкхено, цун ерригача органаша социалистически законноста ларда тIа леладу шоай гIулакхаш, правопорядок, общества хьашташи гражданий бокъонаши лораелга Iалашду. Паччахьалкхен учреждененш, общественни организацеш, кулгалду нах декхарийла ба СССР Конституцеи советски законашеи яхар кхоачашде.

СТАТЬЯ 5. Паччахьалкхен вахарера лоархIамегIа дола дешаш дерригача халкъага дувцийта а хIаьта иштта дерригача халкъага голосовани (референдум) яйта а увттаду.

СТАТЬЯ 6. Советски обществана кулгалдуи лостам телен низ, цун политически система, ерригача паччахьалкхени общественнии организацей дог да Советски Союза Коммунистически парти. Халкъа духьа яхаши халкъа гIулакх деши я КПСС.

Марксистско-ленински хьехамца кийчъенна йолча Коммунистически парте белгалъю общество дегIаухаргйола генеральни перспектива, СССР чурчеи арахьарчеи политика никъ советски халкъо хIама хьакхоллаш беча сийлахь-боккхача балха кулгалду, коммунизм котьяккхар духьа советски халкъо лоаттабу къовсам плана боарамагIа, Iилман ларда тIа нийсбеш лелабу.

СТАТЬЯ 7. Профессиональни союзаща, Кагирхой Ерригсоюзни Ленински Коммунистически Союзо, кооперативнии кхычеи массови общественни организацеша шоай уставной декхарашка хьежжа дакъа лоац паччахьалкхени общественни гIулакхашта доал деча, политически, боахама, социально-культурни дешаш къестадеча.

СТАТЬЯ 8. Советски общества политически система дегIаахара керттера лостам ба социалистически демократи дIахо йоаржаяр: обществаи паччахьалкхени гIулакхашта доал деча юкъе къахьегамхоша тIа-тIа шерагIа дакъа лацар, паччахьалкхен аппарат эргайоахаш тоаяр, общественни организацей хьинар лакхдар, халкъа тIахьожам чIоагIбар, паччахьалкхени общественнии вахара правови лард чIоагIъяр, шерра дIайовзийтар, общественни уйлан хадданза учет лелаяр.

Корта 2

Экономически система

СТАТЬЯ 9. СССР экономически система лард я производства средствашта оттаяь социалистически доалахье. Социалистически доалахьено чулоац: паччахьалкхен (дерригача халкъа) доалахье; колхозийн кхыча кооперативни организацейи (колхозно-кооперативни) доалахье; профсоюзнии кхыча общественнии организацей доалахье.

Паччахьалкхено социалистически доалахье лора а ю, из ебаяра эша хьалаш вIаштIехьа а доах.

Цхьанне а бокъо яц ше вIаьхий хилар духьа социалистически доалахьенах пайда эца.

СТАТЬЯ 10. Паччахьалкхен доалахье — дерригача советски халкъа юкъара рузкъа, социалистически доалахьен керттера форма.

Алхха паччахьалкхен доалахьа да: лаьтта, цун ченаш, хий, хьунаш. Паччахьалкхен кара я производства керттера средстваш — промышленни, гIишлош ю, юртбоахама предприятеш, транспортен бувзамен средстваш, хIаьта иштта банкаш, торговии социально-бытовойи предприятеш, городерча чуIеча цIеной керттера фонд.

СТАТЬЯ 11. Колхозийн кхыча кооперативни организацейи, цар объединеней доалахье я производства средствашн цар уставной декхараш чакхдахара гIулакх деш йола кхы тайпа имуществои. Колхозашкара лаьтта мах боацаши йилла ха йоацаши леладе царна тIачIоагIду.

Паччахьалкхено гIо ду колхозно-кооперативни доалахье дегIайоалаяран паччахьалкхенчоа из гаргайигаран.

Профсоюзнии кхыча общественнии организацей доалахье я уставной декхараш чакхдахара царна хиланза яргйоаца имущество.

СТАТЬЯ 12. СССР гражданий шо-шоай доалахьа хила йиш я къахьийга хьатIадевари кходаьри, чуIа цIа а гIонна бола коа тIара боахам а, цIагIа лелаю, шоай гIулакха а паргIатонна а лелаю хIамаш. Гражданий шо-шоай доалахьенна йола бокъо, из тIехьаленна кхачара йола бокъо а санна, законо лораеш я.

Гражданаша пайда эцаш лелае йиш йолаш я законо оттаяьча порядкагIа гIонна бола боахам (доахан а коа тIара оалхазараш а тIехьа) лелабара, сомий беши хаьс беши лелаяра, хIаьта иштта хIаране ши-шийна лаьрхIа чуIе цIенош хьалдара паччахьалкхенои колхозашеи телаш йола лаьттан участкаш.

Гражданаша шоай доалахьа лелаюи пайда эцаш йолеи имущество къа ца хьегаш тIайоагIа доходаш яхара гIо деш е обществана зе деш пайда эцаш а хила йиш яц.

СТАТЬЯ 13. Общественни рузкъа алсамдоаккха, халкъа а хIара советски сага а хьал-торо лакхъю хьаст ба советски наха паргIатта хьега къа.

«ХIаранегара — хьинарга хьежжа, хIаранена — къахьегарга хьежжа» яхача принципагIа паччахьалкхено тIахьожам лоаттабу къахьегамеи потреблении боарама. Цо белгалбу доходашта еттача налога боарам, налог ца тохаш долча алапе боарам увттабу.

Обществана болча пайдана къахьегарои цунах хьахуларашеи белгалдоах обществера сага гIулакхаш. Паччахьалкхено, материальнии моральнии стимулаш цхьана тар а еш, гIо ду къахьегамах советски сага вахара эггара хьалха хиланза даргдоаца хIама дара.

СТАТЬЯ 14. Социализме общественни производства эггара кертера лерхIар — наха тIа-тIа дукхагIа эшаш хулача материальнии духовнии хIамашца биззагIа кхоачамбар.

«ХIаранегара — хьинарга хьежжа, хIаранена—къахьегарга Iилма-технически прогресса карагIдаьннарех ког гIортолга а еш, паччахьалкхено Iалашду къахьегама овсарле айелга, производства эффективности балха дикали лакхъелга, халкъа боахам хадданзен боагI-боагIача тайпареи дегIаухилга.

СТАТЬЯ 15. СССР экономика мехка территоре тIа общественни производства, рузкъа дIа-юха декъареи хувцареи дерригa доакъош чулоацаш йола халкъбоахама бIарчча цхьа комплекс я.

Экономикана ду доал халкъа боахам дегIабоалабареи социально-культурни гIирс хьалбареи паччахьалкхен планий ларда тIа леладу, отраслевии территориальнии принципаш теркал а еш, централизованни кулгал боахам лелабеи инициатива гойтеи предприятеш, объединенеш, кхыйола организацеш шоай мукъагIа хиларца цхьана тар а деш. Цу хана хьинаре пайда эц боахама расчетах, пайдах, себестоимостах.

СТАТЬЯ 16. Къахьегамхой коллективаша, общественни организацеша предприятештеи объединенештеи доал деча, къахьегами быти вIаштIехьъяккха, производство дегIайоалае а хIаьта иштта социально-культурни гIулакхашта материальни поощрени е а лаьрхIача средствах пайда эцара дешаш къестадеча дакъа лоац.

СТАТЬЯ 17. СССР-е законага хьежжа кустарно-ремесленни промыслай, юрта боахама, бахача наха бытовой гIулакхаш дара даькъе индивидуальни къахьегама гIулакхаш а хIаьта иштта алхха гражданий шоайи цар дезалхойи къахьегама ларда тIа кхы тайпа къахьегама гIулакхаш а леладайт.

СТАТЬЯ 18. ХIанзарча а хьатIахургдолча а ноахалий гIулакха СССР-е дииза даргдоаца гIулакхаш ду лаьттен цун ченаши, тIайоален са доаллен хIамаш лораяра а Iилман ларда тIа, рационально царех пайда эцара а, фои хийн цIена лоаттадара, Iалама рузкъа дебаделга Iалашдаран сага гонахьара Iалам тоадаран.

Корта 3

Социально дегIаахари культуреи

СТАТЬЯ 19. Советски паччахьалкхено гIо ду общество социально цхьан тайпара хулга чIоагIдара, городаи юртаи, хьаькъалцеи физически хьегача къина юкъера дикка йоккхий башхалонаш дIаяхара, СССР дерригa къамашн народносташи дIахо дегIакхувлараи гаргадигараи.

СТАТЬЯ 20. «ХIаравар паргIатта дегIаахар берригаш а паргIатта дегIаахара эша хьал да» яхача коммунистически идеалага хьежжа советски паччахьалкхено лаьрххIа шийна хьалхашка оттаду гражданаша шоай творчески низаш, хьинар, говзалаш дегIайоалаяра, саг массе оагIорахьара дегIавоалавара йола реальни торонаш шеръелга.

СТАТЬЯ 21. Паччахьалкхено йоакхо ю къахьегама хьалаш тоадара, кулг-кара беш бола хала болх комплексни механизации производствана автоматизации яра ларда тIа кIезигбареи хIаьта дIахо йодача хана цIенбаь юкъера дIабаккхарен.

СТАТЬЯ 22. СССР-е леррагIа чакхйоах юртбоахама къахьегам индустриальничоа тара лостабара, юрташка халкъа образоване, культура, унахцIено лораяра, бытовой гIулакхаш дара, торговле, коммунальни боахама учреждений сеть шеръяра, юртех дика кийчъяь поселкаш яра программа.

СТАТЬЯ 23. Паччахьалкхено лоарзагIа ца боаккхаш чакхбоах къахьегамхой къахьегамах телача маьха, реальни доходий боарам къахьегама овсарле лакхъяларга хьежжа лакхбара тIаберзабаь никъ.

Общества членашта эшаращца биззагIа кхоачамбара духьа общественни потреблене фондаш вIашагIъехк. Общественни организацешеи къахьегача коллективашеи шерра дакъа а лоацаш, паччахьалкхено Iалашду уж фондаш йоккхагIа хулгеи нийсхонца дIа-юха екъилгеи.

СТАТЬЯ 24. СССР-е болх беши дегIаухаши я унахцIено лораяра, социальни Iалашон, бытовой гIулакхаш дара, общественни кхачан, коммунальни боахама паччахьалкхен системаш.

Бахача наха гIулакх дара даькъе кооперативнии кхыча общественнии организацеша леладу гIулакхаш могаду паччахьалкхено.

СТАТЬЯ 25. Кагирхошта коммунистически кхетам балара, кагирхой духовнои физически дегIаккхувлара, къахьегамеи общественнии гIулакхашта уж кийчбара гIулакх деш йола образоване бIарчча цхьа система я СССР-е. СССР-е образовани мах боацаш лу.

СТАТЬЯ 26. Обществана эшарга хьежжа паччахьалкхено Iалашду планагIа Iилма дегIаухилгеи Iилман кадраш кийчъелгеи, Iилман тоххамех хьахиннараш халкъа боахамеи вахара кхыча доакъошкеи юкъехухьилга вIаштIехьдоах.

СТАТЬЯ 27. Паччахьалкхено йоакхо ю общества духовни рузкъа лорадареи дебадареи, советски наьха культурни боарам лакхбара цунах шерра пайда эцара. СССР-е чIоагIа могаду профессиональни искусствои халкъа художественни творчествои дегIаккхувлар.

Корта 4

Арахьара политика

СТАТЬЯ 28. Советски паччахьалкхено леррагIа чакхйоах ленински машара политика, къовсам лоаттабу халкъий кхерамзле чIоагIъяри дунен халкъашта юкъе шерра цхьана гIулакхаш леладари духьа.

СССР арахьара политика СССР-е коммунизм хьалъяра аьттув бола дунен халкъашта юкъера хьалаш Iалашдара, дунен социализма позицеш чIоагIъяра, къамаш мукъадахар духьеи социальни прогресс бахьан долаши халкъаша лоаттабу къовсам хьаллацара, агрессивни тIемаш дIадахара, тайп-тайпара сойнальни строяш йола паччахьалкхенаш машаре яхара принцип леррагIа чакхъяхара тIаерзаяь я.

ТIема пропаганда законо йийхкай СССР-е.

СТАТЬЯ 29. Кхыча паччахьалкхенашцара СССР гIулакхаш вIаштIехьдоах низ е низа кхерам юкъебоаккхаргбац аьнна вIаши дош далара принципаш кхоачашъяра ларда тIа; суверенни бокъонаш цхьатара хилар; доазонаш хувцаргдоацаш хилар; паччахьалкхений территориальни бIаргчал; къовсамаш машара наькъаца къестадар; чурча гIулакхашта юкъе ца гIертар, сага бокъонаши керттера паргIатонаши лархIар, халкъий цхьатарра бокъонаши шоай кхела доал дара йола бокъои хилар; паччахьалкхенашта юкъе цхьана гIулакхаш леладар; массане а къоабалъяь тIайийцача принципашкареи дунен халкъашта юкъерча бокъон боарамгареи, дунен халкъашта юкъе СССР-о даьча договорашкара хьадоагIаш дола декхараш тешшаме кхоачашдар.

СТАТЬЯ 30. Советски Союзо дунен социализма система, социалистически содружества бIарчча дакъа ше хиларах тарра социалистически интернационализма ларда тIа дегIа а кхувл, чIоагI а ду социализма мехкашцара доттагIали цхьана леладу гIулакхаши, новкъосташха вIаши деш дола новкъостал, хьинаре дакъа лоац экономически интеграцена юкъеи къахьегам социалистически хьисапе дунен халкъашта юкъе бекъачен.

Корта 5

Социалистически Дай-мохк лорабар

СТАТЬЯ 31. Социалистически Дай-мохк лорабар паччахьалкхен лоархIамегIара функци я, дерригача халкъа гIулакх да.

Социализмана карагIдаьннараш, советски халкъа маьрша къахьегам, паччахьалкхен суверенитети территориальни бIаргчали лораяра СССР-е Герзашцара Низаш вIашагIдехкад, массава а гIема гIулакх де декхарийла ваьв.

Халкъа хьалхашкара СССР Герзашцарча Низий декхар — социалистически Дай-мохк тешшаме лорабар, моллагIча агрессора сихха юха хIама тоха тешам а хулийташ даим тIема гIулакха кийча хилар.

СТАТЬЯ 32. Паччахьалкхено Iалашъю мехка кхерамзлеи оборонни низи, мел эшача хIамашца кийчду СССР Герзашцара Низаш.

Мехка кхерамзле Iалашъяреи цун оборонни низ чIоагIбареи даькъера паччахьалкхен органий, общественни организацей, кулгалдеча наьхеи гражданийи декхараш законо белгалду.

II. ПАЧЧАХЬАЛКХЕИ САГИ

Корта 6

СССР гражданство. Гражданий цхьатарра бокъонаш хилар

СТАТЬЯ 33. Советски гражданство ерригача ССР Союзе цаI я. Союзни республика хIара гражданин СССР гражданин ва.

Советски гражданство тIаэцареи дIаяккхареи бахьанаши порядоки СССР законо увттаеш я.

Доазол дехьа СССР гражданаш Советски паччахьалкхено лорабеши доал деши ба.

СТАТЬЯ 34. СССР гражданаш закона хьалхашка цхьатарра бокъонаш йолаш ба баьнна моттиг, социальнии имущественнии хьал, къами расеи, кхал е маIа, образовани, мотт, дынцара гIулакх, леладеча гIулакхий тайпеи хьисапи, баха моттиг, кхыдола гIулакхаш цар миччa беса дале а.

СССР гражданашта цхьатарра бокъонаш Iалашъю экономически, политически, социальни, культурни вахара дерригача доакъошка.

СТАТЬЯ 35. МаIача сага нийсса бокъонаш я СССР-е кхалсага.

Уж бокъонаш чакхйоахилга Iалашду образовани яккхеи профессиональни кийчо еи, къахьега, цунах совгIат хьожадайта, балха тIа лакхъяла, общественно-политически культурнии гIулакхашта кхалнаха цхьатарра торонаш яларца а хIаьта иштта кхалнаьха къахьегами унахцIенои лораяра къаьстта чакхдоахача гIулакхашца а; нанали берали правови лорадарца, материальнои моральнои хьаллацарца, цу даькъе, берагIа болча кхалнахаи ноаноштеи алапи а долаш отпускаши кхыйола льготаши телар а долаш; цхьаьча ноаношта паччахьалкхено новкъостал дарца.

СТАТЬЯ 36. Бе-беча къамехи расаехи болча советски гражданий бокъонаш цхьатарра я.

Уж бокъонаш чакхйоахилга Iалашду СССР дерригa къамаши народносташи массе оагIорахьара дегIакхувлареи гаргадигареи политикаца, советски патриотизмаи социалистически интернационализмаи уйланца гражданашта кхетам баларца, шоай къамаи меттахи СССР кхыча халкъий меттаехи пайда эца торо хиларца.

Расовии къамани белгалонегIа миччa бесса оттадаь а граждданий бокъонашта доазув оттадича, гучахьа е къайлагIа царна совленаш елча, хIаьта иштта миччa беса баь а раса е къам тIехдоахаш, моастагIала, е дош ца хеташ хьехам бича законагIа таIазар ду.

СТАТЬЯ 37. Кхыча мехкий гражданаштеи гражданство йоацаш болча нахаи СССР законо тIа белгалъяь бокъонаши паргIатонаши, цу даькъе законагIа царна йоагIаш йола шоай имущественни, дезала, кхыйола бокъонаш лораяра судагара а паччахьалкхен кхыча органашкара а гIо дехара гаранти лу.

СССР территоре тIа бола кхыча мехкий гражданаши гражданство йоацаш бола нахи декхарийла ба СССР Конституцин лархIа а советски законаш кхоачашде а.

СТАТЬЯ 38. СССР-о хьатIаэц къахьегамхой хьаштийн машара гIулакхеи гадаккхарах, революционнии къаман-кортамукъалени боламе дакъа лацарах, прогрессивни общественно-политически, Iилман е кхыдола творчески гIулакхаш леладарах тIакхувш Iаьдалаш а долаш бола кхыча мехкашкара нах.

(ДIахододар 2-ча оагIо тIа).

Конституционни комиссе хьачуеннеи дерригача халкъага ювцийтара СССР Лакхехьарча Совета Президиумо могаяьи йола Советски Социалистически Республикай Союза Конституце проект

СОВЕТСКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ РЕСПУБЛИКАЙ СОЮЗА КОНСТИТУЦИ (КЕРТТЕРА ЗАКОН)

(ДӀахододар. Долалур 1-ча оагӀо тӀа).

Корта 7

СССР гражданий керттера бокъонаш, паргӀатонаши декхараши

СТАТЬЯ 39. СССР гражданаш СССР Конституце тӀа хьахкхайкаяьи цо гаранти луш йолен социально-экономически, политически шоайи бокъонаши паргӀатонаши йизза шоашка йолаш ба. Социалистически строя социально-экономически культурни дегӀаахара программаш кхоачашъярга хьежжа гражданий бокъонаши паргӀатонаши шеръелга, цар вахара хьалаш хаддаза тоаделга Ӏалашду.

Гражданаша бокъонехи паргӀатонехи пайда эцилга общества паччахьалкхенни хьаштаашта, кхыча гражданий бокъонашта зе деш хила йиш яц.

СТАТЬЯ 40. СССР гражданий къахьега бокъо я, вешта аьлча, ший безамга, говзалга, профессиональни кийчонга, дешарга хьежжаи общественни хьашташ теркалдеши професси, гӀулакхи болхи харжа бокъо а йолаш, цун дукхалгеи дикалгеи хьежжа алапи а луш болх дургхиларах гаранти лу.

Из бокъо Ӏалашъю боахама социалистически системаца, общества производительни низаш даим дегӀаахарца, мах боацаш профессиональни говзал лакхъярца, къахьегама квалификаци айярцеи керда специальносташ Ӏомаярцеи.

СТАТЬЯ 41. СССР гражданий салаӀа бокъо я.

Из бокъо Ӏалашъю болхлоштеи гӀулакхерча нахаи 41 сахьатах латтача балха кӀирацеи цхьайолча профессештеи производстваштеи балха ди лоацдарцеи, бийсана болх бечарна къахьега ха лоацъярца; хӀара шера мах луш отпускаши, хӀара кӀира салаӀа деноши, хӀаьта иштта культурно-просветительни дарбани учреждений сеть шеръярца, массови спорт, физически культуреи туризми дегӀайоалаярца; наха бахача салаӀа аьттув бола торонаши мукъача ханах рационально пайда эцара кхыдола хьалаши хьадарца.

Колхозхоша болх беши салоӀаши йоаккхача хана йӀоахал колхозий уставаш тӀа белгалйоаккх.

СТАТЬЯ 42. СССР гражданий шоай унахцӀено лорае бокъо я.

Из бокъо Ӏалашъю паччахьалкхен унахцӀено лораеча учрежденеша мах боацаш квалифицированни медицински гӀулакх дарца; кхерамзлени производственни санитарияйи техника дегӀайоалаярцеи эргайоаккхаш тоаярцеи; гражданашта дарба дечеи цар унахцӀено чӀоагӀъечеи учреждений сеть шеръярца; профилактически мероприятеш шерра чакхъяхарца; гонахьара Ӏалам тоадара гӀулакхаш чакхдахарца; кхуви йоагӀача тӀехьен унахцӀенон къаьстта йоакхо ярца, берашка болх байтилга дехкарца; лазараш хулийта хьалаш дӀададахараи уж кӀезигагӀа хилийтараи, гражданаш хьинар долаш а болаш дукхача хана бахаш хилийтара тӀадерзадаь Ӏилман тохкамаш доаржадарца.

СТАТЬЯ 43. СССР гражданий къабелча, цамогаш хилча, хӀаьта иштта вӀалла е цхьадолча даькъе мара къахьега йиш йоацаши кхаба да воацаши бисача материальни Ӏалашбара бокъо я.

Из бокъо Ӏалашъю болхлошта, гӀулкхерча нахаи колхозхоштеи социальни страховани ярца; къабелча, инвалидаш хилчеи кхаба да воацаш бисачеи пенсеш теларца, ханна къахьега йиш йоацаш бисача пособеш теларца; цхьадолча даькъе мара къахьега йиш йоацаш биса гражданаш балхаца Ӏалашбарца; цхьаь бисача ха яхача гражданийи инвалидийи йоакхо ярца.

СТАТЬЯ 44. СССР гражданий чубаха цӀеноаш хила бокъо я.

Из бокъо Ӏалашъю паччахьалкхени общественнии цӀеной фонд дегӀайоалаярцеи лораярцеи, кооперативнии индивидуальнии цӀенош хьалдара гӀо дарца, наха чубаха цӀенош хьалдара программа кхоачашъярга хьежжа, общественни тӀахьожам а лоаттабеш, озабезамаш ца деш цӀенош дӀа-юха декъарца, хӀаьта иштта квартирех йийбу мах лакха ца хиларца.

СТАТЬЯ 45. СССР гражданий деша бокъо я.

Из бокъо Ӏалашъю массе тайпара дешар мах боацаш хиларца, беррига кагирхой юкъера образовани йолаш хулга дехкар даь тӀа а дужадаь, чакхдоаккхаш хиларца, дешар вахарца, производстваца дувзара ларда тӀа шерра профессионально-технически, лаьрххӀа юкъереи лакхереи дешар дегӀадоаладарца; заочни сайрийнареи дешар дегӀадоаладарца; дешархоштеи студенташтеи паччахьалкхен стипендеши кхыйола льготаши теларца; мах боацаш школьни учебникаш теларца; школе наьна меттала деша йиш хиларца; профессиональни лостам баллара система дегӀайоалаярцеи къахьегамхошта шоашка дешийтара хьалаш хьадарцеи.

СТАТЬЯ 46. СССР гражданий культурана карагӀдийннарех пайда эца бокъо я.

Из бокъо Ӏалашъю паччахьалкхени общественнии фондашкарча даьхени дерригача дунени культура ганзех хӀаравар кхета йиш йолаш хиларца; мехка территоре тӀа культурно-просветительски учрежденеш дегӀакхувларцеи, йоагӀ-йоагӀача дӀа-юха нийсъярцеи; доазол дехьарча паччахьалкхенашца дӀа-юха лоаттаду культурни бувзамаш шердарца.

СТАТЬЯ 47. СССР гражданашта коммунизм хьалъяра декхарашка хьежжа паргӀато лу Ӏилман, техническии художественнии кхолламаш дара. Из Ӏалашду Ӏилман тохкамаш, изобретательскии рационализаторскии болх шерра боаржабарца, искусство дегӀайоалаярца. Паччахьалкхено цу гӀулакха эша материальни хьалаш хьаду, шоай лоӀамерча обществаштеи творчески союзаштеи новкъостал ду.

Авторий, изобретателийи рационализаторийи бокъонаш закони лораю.

СТАТЬЯ 48. СССР гражданий паччахьалкхени общественнии гӀулакхашта доалдеча дакъа лаца бокъо я.

СССР гражданаш халкъа депутатий Советашка нах харжа а шоаш цига хержа хила а йиш йолаш ба, цар паччахьалкхен юкъареи моттигереи лоархӀам бола закониий проекташ ювцачеи чӀоагӀъечеи, паччахьалкхен органий, кооперативнии кхыйолча общественнии организацей балха юкъе, цар балха тӀахьожам лоаттабеча, производстванеи къахьегама коллективай гӀулакхаштеи доал деча, шоаш бахача еча собранешка дакъа лоац.

СТАТЬЯ 49. СССР хӀара гражданина бокъо я паччахьалкхен органийи общественни организацейи болх тоабара хьакъехьа предложенеш тела, балха тӀарча кхоачамбоацарашта критика е. Кулгалду нах декхарийла ба закона оттаьча хана гражданаша тийнна предложенеши заявленеши къестае, цу хьакъехьа жопаш телеи де эшар деи.

Критика ярах чӀир лехилга дехк.

СТАТЬЯ 50. Къахьегамхой хьашташкеи социалистически строй чӀоагӀъяра декхарашкеи хьежжа СССР гражданашта паргӀато лу шоашта хетар дӀаалара, кепайоазон тӀа дакъа лацара, собранеш, митингаш, улицашка шествеши демонстрацеши яра. Уж политически паргӀатонаш кхоачашъелга Ӏалашду къахьегамхоштеи цар организацештеи общественни зданеши, улицаши, майдаши яларца информаци шерра йоаржаярца, кепайоазонах, телевиденехи радиохи пайда эца йиш хиларца.

СТАТЬЯ 51. Коммунизм хьалъяра декхарашка хьежжа СССР гражданий бокъо я политически хьинари шоай лоӀамагӀа леладу гӀулакхаши дегӀадоаладара шоай тайп-тайпара дола хьашташ кхоачашдара аьттув хулийтача общественни организацешка вӀашагӀкхета.

Общественни организацешта гаранти лу шоай уставни декхараш толаме кхоачашдара царна эша хьалаш хулийтаргхилараx.

СТАТЬЯ 52. СССР гражданаш шоашта ловш йола дог-уйла хила йиш йолаш ба, е вешта аьлча, моллагӀча дынах теша, дына культаш кхоачашъе е цхьанна дынах ца теша, дына духвалдара пропаганда е. Дынах тешаш хилар ларде а лаьца, моастагӀали агӀазали юкъеехкилга дехк.

СССР-е киназ паччахьалкхенахи, школа киназахи дӀакъоастаяьй.

СТАТЬЯ 53. Паччахьалкхено дезал лорабу.

Саг яр-яхар чӀоагӀду кхалсагеи маӀача сагеи лоӀамагӀа; сесаг а мар а дезале цхьатарра бокъо йолаш ба.

Паччахьалкхено дезала новкъостал ду берий учрежденейи организацейи сеть шерра хьалъяреи дегӀайоалаяреи, бытеи общественни кхачани службаш хьаяреи эргайоахаш тоаяреи, дукха бераш долча дезалашта пособеши льготаши хьежадара, бер хьахилча пособеш телара наькъагӀа.

СТАТЬЯ 54. СССР гражданашта паргӀата лелара а бахара а гаранти еннай. Суда соцамагӀа е прокурора санкцегӀа мара цхьаккха лаьца чуволла йиш яц.

СТАТЬЯ 55. СССР гражданашта шоай боахама уж бизза дай хилара гаранти лу. Чубахачар лоӀамагӀа доацаш, закона енна бокъо еце, цар цӀагӀа чувала бокъо лац сага.

СТАТЬЯ 56. Гражданий шоай вахар, дӀа-юха яздеча каьхатий къайле, телефонаца ду къамаьлаши телеграфни хоамаши гуча ца доахилга закона лораду.

СТАТЬЯ 57. Саг лархӀар, советски сага бокъонаши паргӀатонаши лораяр — ерригача паччахьалкхен органий, общественни организацейи кулгалдеча нахeн декхар.

СССР гражданий бокъо я шоай вахара а, унахцӀенонна а, боахама а, паргӀатонна а зе де, сийи эхьи доаде гӀертарех шоаш лорабар дехаш судагара гӀо деха.

СТАТЬЯ 58. СССР гражданий бокъо я бехктокхамеча наьха гӀулакхех лаьца паччахьалкхен органашкеи общественни организацешкеи жалобаш язъе. Уж жалобаш закона оттаьча порядкагӀеи ший ханнахьеи къестае еза.

Кулгалдеча наха закон телхадеш, шоай полномочеш тӀехйоахаш, гражданий бокъонашта эшам беш хӀама дой закона оттаьча порядкагӀа дош къоастаде суде дӀачудала йиш я.

СССР гражданий бокъо я паччахьалкхен учрежденешеи общественни организацешеи, хӀаьта иштта шоай балха декхар кхоачашдеча хана кулгалдеча наха законагӀа доаца гӀулакхаш леладарца шоашта хинна зе закона оттаьча порядкагӀеи боарамагӀеи юхаметтаоттадайта.

СТАТЬЯ 59. Гражданина бокъонаши паргӀатонаши кхоачашъелга дӀакъоастаде йиш йолаш дац цо ший декхараш кхоачашдарах.

СССР гражданин декхарийла ва СССР Конституце, советски законаша дӀадехар кхоачашде, социалистически общежите бокъонаш лархӀа, СССР гражданина лакха цӀи сийленца леладе.

СТАТЬЯ 60. Къахьега могача СССР хӀара гражданина декхари сийлен гӀулакхи да общественни пайданеча гӀулакха даькъе ше хержа болх цӀена хьабар, къахьегамеи производственнии дисциплина цӀенхаштта кхоачашъяр.

СТАТЬЯ 61. СССР гражданин декхарийла ва социалистически доалахье лораеи чӀоагӀъеи. СССР гражданина декхар — паччахьалкхени общественнии доалахьенна тӀакхувдарашцеи кхом ца берашцеи къовсам лоаттабелга.

Социалистически доалахьенна тӀакхувда нах закона бехктокхаме оз.

СТАТЬЯ 62. СССР гражданин декхарийла ва Советски паччахьалкхен хьашташ лораде, цун низи сийи чӀоагӀдара йоакхо е.

Социалистически Дай-мохк лорабелга СССР хӀара гражданина сийлен декхар да.

Даьхе йохкар—халкъа хьалхашкара эгара доккхагӀа дола зулам.

СТАТЬЯ 63. СССР Герзашцарча Низий мугӀарашка тӀема гӀулакх дар — советски гражданий сийлахьа декхар.

СТАТЬЯ 64. СССР хӀара гражданина декхар — кхыча къамех болча наьха сий дар, дукхача къамех латтача Советски паччахьалкхен къамийи народностийи доттагӀал чӀоагӀдар.

СТАТЬЯ 65. СССР гражданин декхарийла ва кхыча наьха бокъонаши законни хьашташи лархӀа, антиобщественни гӀулакхашца машар боацаш хила, общественни порядок лораяра массе тайпара гӀо де.

СТАТЬЯ 66. СССР гражданаш декхарийла ба шоай бераш кхедара йоакхо е, обществана пайдане къахьегара уж кийчбе, социалистически общества тешаме членаш хургболаш хьалкхебе.

СТАТЬЯ 67. СССР гражданаш декхарийла ба Ӏалама йоакхо е, цун беркат лораде.

Исторически памятникайи кхыйолча культурни ганзийи йоакхо яр—СССР гражданий декхар.

СТАТЬЯ 68. СССР гражданина интернациональни декхар — кхыча мехкий халкъашцара доттагӀали вӀаши цхьана леладу гӀулакхаши дегӀадоаладара гӀо дар, массане юкъара машар хьаллацараи чӀоагӀбараи гӀо дар.

III. СССР КЪАМАН-ПАЧЧАХЬАЛКХЕН УСТРОЙСТВО

Корта 8

СССР—союзни паччахьалкхе

СТАТЬЯ 69. Советски Социалистически Республикай Союз — къамаш шоай лоӀамагӀа долаш, Советски Социалистически Республикаш шоай мукъагӀа а цхьатарра бокъонаш йолаш а вӀашагӀкхетарах хьахинна цаӀ йола дукхача къамех латта союзни паччахьалкхе.

СССР-о хьагойт советски халкъа паччахьалкхен цхьоагӀо, цхьана коммунизм хьалъяр духьа деррига къамаши народносташи кхотаю.

СТАТЬЯ 70. ССР Союзе вӀашагӀкхет:

Российски Советски Федеративни Социалистически Республика,
Украински Советски Социалистически Республика,
Белорусски Советски Социалистически Республика,
Узбекски Советски Социалистически Республика,
Казахски Советски Социалистически Республика,
Грузински Советски Социалистически Республика,
Азербайджански Советски Социалистически Республика,
Литовски Советски Социалистически Республика,
Молдавски Советски Социалистически Республика,
Латвийски Советски Социалистически Республика,
Киргизски Советски Социалистически Республика,
Таджикски Советски Социалистически Республика,
Армянски Советски Социалистически Республика,
Туркменски Советски Социалистически Республика,
Эстонски Советски Социалистически Республика.

СТАТЬЯ 71. ХӀара союзни республика бокъо я СССР-а юкъера ший лоӀамагӀа дӀаяла.

СТАТЬЯ 72. Ший лакхерча паччахьалкхен Ӏаьдалеи доал дареи органашка гӀолла Советски Социалистически Республикай Союза доалахьа да:

1) СССР-а юкъе керда республикаш хьачуэцар; союзни республикашка керда автономни республикаши автономни областаши хьаяр чӀоагӀдар;

2) ССР Союза паччахьалкхен доазув белгалдари союзни республикашта юкъерча доазонашта даь хувцамаш чӀоагӀдари;

3) паччахьалкхен Ӏаьдалеи доалдареи республикански а моттигашкарча а органий гӀулакхаш вӀаштӀехьдахареи балхеи юкъара хьисапаш увттадар;

4) СССР ерригача территоре тӀа цаӀ долча законодательствана регулировани елга Ӏалашдар. ССР Союзеи союзни республикайи законодательства Лардаш увттаяр;

5) цаӀ йола социально-экономически политика чакхъяхар, мехка экономикана кулгалдар; Ӏилма-технически прогресса керттера лостамаш белгалдар; СССР халкъа боахами социально-культурни гӀирсаши дегӀадоаладара планаш кийчъяри чӀоагӀъяри, уж кхоачашъярах йола отчеташ чӀоагӀъяр;

6) СССР цаӀ йола паччахьалкхен бюджет кийчъяри чӀоагӀъяри, из кхоачашъярах йола отчет чӀоагӀъяр; цаӀ йолча ахчани кредитнии системана кулгалдар; союзни, республикански, моттигашкара бюджеташ хьадара хьачутела налогаши доходаши увттаяр; маьхийи къахьегамах алапий телареи даькъера политика белгалъяр;

7) халкъа боахама доакъошта, юкъарсоюзни доалахьа йолча объединенештеи предприятештеи кулгалдар; союзно-республикански доалахьа долча доакъошта, объедиенешта, предприятешта юкъара кулгалдар;

8) машареи тӀемеи дешаш, суверенитет лораяр, паччахьалкхен доазонаши СССР территории лораяр, оборона вӀаштӀехьъяккхар, Герзашцарча Низашта кулгалдар;

9) паччахьалкхен кхерамзле Ӏалашъяр;

10) дунен халкъашта юкъерча гӀулакхашка СССР-а вакалал дар; СССР кхыча паччахьалкхенашцареи дунен халкъашта юкъерча организацешцареи бувзамаш лоаттадар; союзни республикаша кхыча паччахьалкхенашцеи дунен халкъашта юкъерча организацешцеи леладеча гӀулакхий юкъара порядок а координаци а оттаяр; паччахьалкхен монополе ларда тӀа арахьара торговли лелаяр;

11) СССР Конституци кхоачашъяра тӀехьа тӀахьожам лоаттабар, союзни республикай Конституцеш СССР Конституцега хьежжа хулга Ӏалашдар;

12) юкъарсоюзни лоархӀам бола кхыдола дешаш къестадар.

СТАТЬЯ 73. СССР законаш цхьатарра низ болаш да еррига союзни республикай территореш тӀа. Нагахьа санна союзни республика закон юкъарсоюзничунца тарлуш дене СССР закона яхар де доагӀа

СТАТЬЯ 74. Советски Социалистически Республикай Союза территори бӀарчча цаӀ я, цунна юкъейоагӀа союзни республикай территореш.

СССР суверенитет дӀаярж цун еррига территоре тӀа.

Корта 9

Советски Социалистически Союзни Республика

СТАТЬЯ 75. Союзни республика — кхыча советски республикашца Советски Социалистически Республикай Союзе вӀашагӀкхийтта советски социалистически паччахьалкхе.

СССР Конституце 72-ча статьи тӀа белгалдаьчул тӀех союзни республика ший территоре тӀа ше чакхдоах паччахьалкхен Ӏаьдал.

Союзни республика я СССР Конституцега хьежжаи республика белгалонаш теркал еш йолен ший Конституци.

СТАТЬЯ 76. Союзни республика дакъалоац ССР Союза доалахьа дола дешаш къестадеча, СССР Лакхехьарча Совете, СССР Лакхехьарча Совета Президиуме, СССР правительстве, ССР Союза кхыча органашка.

Союзни республика де доагӀар ду ший территоре тӀа ССР Союза полномочеш чакхъяхара, вахаре кхоачашъю СССР паччахьалкхен Ӏаьдала органийи доал дареи решенеш.

СТАТЬЯ 77. Союзни республика территори из раьза йоацаш хувца йиш яц. Союзни республикай доазонаш хувца йиш я йоагӀ-йоагӀаш йолча республикаша шоайла соглашени яьчул тӀехьагӀа, из ССР Союзо чӀоагӀъе йоагӀа.

СТАТЬЯ 78. Союзни республика къоастаду ше краевой, областной, окружной, районни хьисапе екъар, хӀаьта административно-территориальни устройства кхыдола дешаш къестаду.

СТАТЬЯ 79. Союзни республика бокъо я кхыча паччахьалкхенашца гӀулакхаш леладе, царца договораш деи дипломатически а консульски а вакалаш дӀа-юха хувцеи, дунен халкъашта юкъерча организацей балха юкъе дакъалаца.

СТАТЬЯ 80. Союзни республикай суверенни бокъонаш лораю ССР Союзо.

Корта 10

Автономни Советски Социалистически Республика

СТАТЬЯ 81. Автономни республика союзни республикана юкъейоагӀа.

Автономни республика ССР Союзеи союзни республикаи бокъонашца доаца ший доалахьа дола дешаш ше къестаду.

Автономни республика я СССР Конституцегеи союзни республика Конституцегеи хьежжа йола а автономни республика белгалонаш теркал еш йола а ший Конституци.

СТАТЬЯ 82. Автономни республика дакъалоац ССР Союзеи союзни республикай доалахьа дола дешаш ССР Союза а союзни республика а йоагӀ-йоагӀача паччахьалкхен Ӏаьдалеи доалдареи лакхерча органашка тӀолла къестадеча.

Автономни республика де доагӀар ду ший территоре тӀа ССР Союзеи союзни республикаи полномочеш чакхъяхара, вахаре кхоачашъю СССР а союзни республика а паччахьалкхен Ӏаьдалеи кулгалдареи органий решенеш.

СТАТЬЯ 83. Автономни республика территори из раьза йоацаш хувца йиш яц.

СТАТЬЯ 84. Российски Советски Федеративни Социалистически Республикана юкъейоагӀ Автономни Советски Социалистически Республикаш: Башкирски, Бурятски, Дагестански, Черсий-Балкхарой Калмыцки, Карельски, Коми, Марийски, Мордовски, Къылбаседа-ХӀирий, Татарски, Тувински, Удмуртски, Нохч-ГӀалгӀай, Чувашски, Якутски.

Узбекски Советски Социалистически Республикана юкъейоагӀ Каракалпакски Автономни Советски Социалистически Республика.

Грузински Советски Социалистически Республикана юкъейоагӀ Абхазски Аджарски Автономни Советски Социалистически Республикаш.

Азербайджански Советски Социалистически Республикана юкъейоагӀ Нахичевански Автономни Советски Социалистически Республика.

Корта 11

Автономни области Автономни округи

СТАТЬЯ 85. Автономни область союзни республикана юкъейоагӀа. Автономни областах дола закон автономни областа халкъа депутатий Совета еннача представленегӀа тӀаэц союзни республика Лакхехьарча Совето.

СТАТЬЯ 86. Российски Советски Федеративни Социалистически Республикана юкъейоагӀ автономни областаш: Адыгейски, Горно-Алтайски, Еврейски, Карачаево-Черкесски, Хакасски.

Грузински Советски Социалистически Республикана юкъейоагӀ Къулбехьен-ХӀирий автономни область.

Азербайджански Советски Социалистически Республикана юкъейоагӀ Нагорно-Карабахски автономни область.

Таджикски Советски Социалистически Республикана юкъейоагӀ Горно-Бадахшански автономни область.

СТАТЬЯ 87. Автономни округ юкъейода края е области. Автономни округех йола положени чӀоагӀъю союзни республика Лакхехьарча Совето.

IV. ХАЛКЪА ДЕПУТАТИЙ. СОВЕТАШИ УЖ ХАРЖАРА ПОРЯДОКИ

Корта 12

Халкъа депутатий Советий балха системеи принципаши

СТАТЬЯ 88. Халкъа депутатий Советаша — СССР Лакхехьарча Совето, союзни республикай Лакхехьарча Советаша, автономни республикай Лакхехьарча Советаша, халкъа депутатий краевой, областной Советаша, халкъа депутатий автономни областийи автономни округайи Советаша, халкъа депутатий городской, районни, городашкарча районни, поселковни юрташкарчеи Советаша вӀашагӀйола паччахьалкхен Ӏаьдала органий цаӀ йола система.

СТАТЬЯ 89. СССР Лакхехьарча Совета, союзни республикай Лакхехьарча Советий, автономни республикай Лакхехьарча Советий полномочей ха — пхи шу.

Халкъа депутатий краевой, областной Советий, халкъа депутатий автономни областий, автономни округий Советий, халкъа депутатий городской, районни, городашкарча районни, поселковни юрташкарчеи Советий полномочей ха — ши шуи ах шуи.

Йолаш йолча Советий полномочеш чакхъяла шин беттал кӀезигагӀа йоацаш ха йисалехьа халкъа депутатий Советашка хоржамаш де оттаду.

СТАТЬЯ 90. Халкъа депутатий йоагӀ-йоагӀача Советий кара дола лоархӀамегӀдола дешаш цар шоай сессешка дувца а дувц, къеста а ду.

Халкъа депутатий Советаша вӀашагӀъехк исполнительнии распорядительнии, хӀаьта иштта кхыйола а шоашта отчет луш йола органаш, херж массазара комиссеш.

СТАТЬЯ 91. Халкъа депутатий Советаша вӀашагӀъехк паччахьалкхен тӀахьожами предприятешка, колхозашка, учрежденешка, организацешка къахьегамхой общественни тӀахьожами вӀаши тарбеш йола халкъа тӀахьожама органаш.

Халкъа тӀахьожама органаша тӀахьожам лоаттабу паччахьалкхен планаши заданеши кхоачашъяра, паччахьалкхен дисциплина телхаярца, местничество лелаярца, гӀулакх ведомственни хьисапе къестадарца, доал ца дарцеи хӀаман кхом ца барцеи, волокитацеи бюрократизмацеи къовсам лоаттабу, паччахьалкхен аппарата болх эргабоахаш тоабара гӀо ду.

Халкъа тӀахьожама органаш вӀаштӀехьъяхара порядоки цар болхи белгалбу закона.

СТАТЬЯ 92. Халкъа депутатий Советаша юкъарчал доацаши шоаш вӀашагӀъехкача органашка гӀоллеи кулгалду паччахьалкхен, боахама, социально-культурни гӀирсаш дара дерригача доакъошта, решенеш тӀайию, уж кхоачашъелга Ӏалашду, решенеш вахаре кхоачашъяра тӀехьа тӀахьожам лоаттабу.

СТАТЬЯ 93. Халкъа депутатий Советаша шоай болх вӀаштӀехьбоаккх коллективни, паргӀатта, корта болаш дешаш дувцара а къестадара а, массанена дӀадовзийтара, исполнительнии распорядительнии органаша, Советаша вӀашагӀъехкача кхыча органаша Советаштеи бахача нахаи хьалхашка хан-ханнахьа отчеташ яра, цу балха юкъе дакъалацара гражданаш шерра юкъеозара ларда тӀа.

Корта 13

Хоржама система

СТАТЬЯ 94. Ерригача халкъа депутатий Советашка депутаташ хорж массане дакъалоацача, нийсачеи духхьаларчеи харжара бокъонах, къайлагӀа кхаж а тоссаш.

СТАТЬЯ 95. Депутаташ харжар массане дакъалоацаш да: законагӀа оттаьча порядкагӀа хьаькъала тувлабенна лаьрхӀарашкара дӀанийккхача 18 шу даьннача СССР беррига гражданий бокъо я нах харжа а шоаш хержа хила а.

СТАТЬЯ 96. Депутаташ харжар цхьатарра бокъо йолаш да: хӀара харжархочун цхьа голос я; цхьатаррарча бокъонагӀа хоржамашка дакъалоац беррига харжархоша.

СТАТЬЯ 97. Депутаташ харжар духхьалара да: халкъа депутатий еррига Советий депутаташ гражданаша юкъарчал доацаш хорж.

СТАТЬЯ 98. Хоржамашка кхаж къайлагӀа тосс: харжархой лоӀама тӀахьожам лоаттабелга дехк.

СТАТЬЯ 99. Депутаталла кандидаташ увттабе бокъо я Советски Союза Коммунистически парте организацей, профессиональни союзий, Кагирхой Ерригсоюзни Ленински Коммунистически Союза, кооперативнии кхыча общественнии организацей, къахьегама коллективай.

СССР гражданаштеи общественни организацештеи гаранти лу депутаталла кандидатий политически, гӀулакхa, цар шоай оамалаш паргӀатеи массе оагӀорахьареи ювца, хӀаьта иштта бокъо лу собранешка, кепайоазон тӀа, телевиденеи радиои гӀолла агитаци е.

СТАТЬЯ 100. Халкъа депутатий Советашка депутаташ хорж хоржама округашка гӀолла. Советашка хоржамаш дар Ӏалашду общественни организацейи къахьегама коллективайи викалех вӀашагӀъехкача хоржамий комиссеша.

Халкъа депутатий Советашка хоржамаш дара порядок белгалъю закона.

Корта 14

Халкъа депутат

СТАТЬЯ 101. Беррига депутаташ халкъа депутатий Советашка халкъа йизза бокъонаш йола викалаш ба.

Советий балха юкъе дакъалоацача хана депутаташа къестаду паччахьалкхен, боахама, социально-культурни дешаш, вӀаштӀехьдоаккх Советий решенеш вахаре кхоачашъелга, паччахьалкхен органий, предприятей, учрежденей, организацей балха тӀахьожам лоаттабу.

Ший балха тӀа депутато хьалхле лелаю юкъара паччахьалкхен хьаштаашца, теркалъю хоржама округе бахача наха ю запросаш, харжархой наказаш кхоачашделга Ӏалашду.

СТАТЬЯ 102. Депутато ший полномочеш чакхйоах производственни е служебни гӀулакхаш кхоачашдеше а.

Совета сессеш йолча хана, хӀаьта иштта законагӀа йоагӀаш йола кхыйола депутатски полномочеш кхоачашъяра ше даим болх беча моттиге юкъера алапи а телаш депутат мукъавоалийт производственни е служебни декхараш кхоачашдарах.

СТАТЬЯ 103. ЙоагӀ-йоагӀача паччахьалкхен органашкеи гӀулакхаш тӀарча нахагеи запрос е бокъо я депутата, уж декхарийла ба Совета сессе цу запроса жоп дала.

Депутата бокъо я депутатски балхаца дувзаденна дешаш еррига паччахьалкхени общественнии органашта, предприятешта, учрежденешта, организацешта хьалхашка увттаде, ше оттадаь дешаш къестадеча дакъалаца. ЙоагӀ-йоагӀача паччахьалкхени общественнии органий, предприятей, учрежденей, организацей кулгалхой декхарийла ба хьем ца беш депутат тӀаэца а, хӀаьта законагӀа оттаьча хана цун предложенешка хьажа а.

СТАТЬЯ 104. Депутата Ӏалашду хӀама новкъа доацаши эффективнои ший бокъонаши декхараши кхоачашдара эша хьалаш.

Депутатий бокъоний сий лорадар, хӀаьта иштта депутатски балха кхыйола гаранташ депутатий статусах долча Законои ССР Союза, союзнии автономнии республикай кхыча законодательстван оттаю.

СТАТЬЯ 105. Харжархошта хьалхашка ший балхахи Совета балхахи отчеташ тела декхарийла ва депутат.

Харжархой тешам кхоачаш ца баь депутат моллагӀча хана законагӀа оттаьча порядкагӀа дукхагӀболча харжархой решенегӀа юхаваккха йиш йолаш ва.

Конституционни комиссе хьачуеннеи дерригача халкъага ювцийтара СССР Лакхехьарча Совета Президиумо могаяьи йола Советски Социалистически Республикай Союза Конституце проект

СОВЕТСКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ РЕСПУБЛИКАЙ СОЮЗА КОНСТИТУЦИ

(КЕРТТЕРА ЗАКОН)

V. СССР ПАЧЧАХЬАЛКХЕН IАЬДАЛЕИ ДОАЛ ДАРЕИ ЛАКХЕРА ОРГАНАШ

Корта 15

СССР Лакхехьара Совет

СТАТЬЯ 106. СССР паччахьалкхен Iаьдала лакхера орган — СССР Лакхехьара Совет. СССР Лакхехьарча Совета бокъо я укх Конституце ССР Союза доалахьа дIаденна дерригa дешаш къестаде.

СССР Конституци тIаэцар, цунна хувцамаш дар; СССР составе керда республикаш хьаэцар, керда автономни республикаши областаши вIашагIйохкилга чIоагIдар; СССР халкъа боахами социально-культурнии дегIаахара паччахьалкхен планаш, СССР паччахьалкхен бюджети из кхоачашъярах йола отчеташи чIоагIъяр; шийна отчет лу ССР Союза органаш вIашагIъехкар алхха СССР Лакхехьарча Совето деш да. СССР законаш тIайиду алхха СССР Лакхехьарча Совето.

СТАТЬЯ 107. СССР Лакхехьара Совет шин палатах латт: Союза Советахи Къамий Советахи.

СССР Лакхехьарча Совета палаташ цхьатарра бокъонаш йолаш я.

СТАТЬЯ 108. Союза Совета Къамий Советн депутаташ цхьан боарамагIа чубоагIаш я. Союза Совет хорж бахя нах дукхалга-кIезигалга диллача цхьатарра болча хоржамий округашка гIолла.

Къамий Совет укх нормагIа хорж: хIара союзни республикагара 32 депутат, хIара автономни республикагара 11 депутат, хIара автономни областагара 5 депутат, хIара автономни округагара цхьа депутат.

Союза Советои Къамий Советои шоай хержача мандатни комиссей представленегIа решени тIаэц депутатий полномочеш нийса хиларах, хIаьта хоржамех дола законодательство толхадаь моттиг хилча — цхьабола депутаташ харжар нийса ца лархIарах.

СТАТЬЯ 109. СССР Лакхехьарча Совета хIара палата хорж палата председатель, цун виъ заместитель.

Союза Советеи Къамий Советеи председателаша йоагI-йоагIача палатай заседанешта кулгалду, цар чурча распорядкага хьеж.

Цхьана еш йола СССР Лакхехьарча Совета палатай пленарни заседанеш аргI-аргIагIа чакхйоах Союза Советеи Къамий Советеи председателаша.

СТАТЬЯ 110. СССР Лакхехьарча Совета сессеш шера шозза гулъю.

АргIан йоаца сессеш гулъю СССР Лакхехьарча Совета Президиума инициативагIа е цхьан палата кхоалагIча даькъал кIезигагIа боацача депутатий предложенеегIа, хIаьта иштта цхьан союзни республико дIадехарах.

СССР Лакхехьарча Совета сесси къаьст-къаьстан цхьанеи еча палатай пленарни заседанех, хIаьта иштта сесси йолча хана чакхйоахача палатай массазарча комиссей е СССР Лакхехьарча Совета комиссей заседанеех латт. Сесси хьа а елл, дIа а къовл палатай пленарни заседанешка.

Союза Советеи Къамий Советеи сессеш цхьан ханна дIа а йолалу, чакх а йоал.

СТАТЬЯ 111. СССР Лакхехьарча Совете законодательни инициатива я Союза Советагеи Къамий Советагеи СССР Лакхехьарча Совета Президиумага, СССР Министрий Советага, шоай лакхерча паччахьалкхен органашка гIолла союзни республикашка. СССР Лакхехьарча Совета комиссешкеи цун палатай массазарча комиссешкеи, СССР Лакхехьарча Совета депутаташка, СССР Лакхехьарча судага, СССР Генеральни прокурорага. Шоай юкъарсоюзни органашка гIолла иштта законодательни инициатива бокъо йолаш я дуккхача нахах латта общественни организацеш.

СТАТЬЯ 112. Палатай заседанешка законопроект йийцачул тIехьагIа хьажа из дIачуяла йиш я цхьан е массехк комиссе. Палатай бокъо я из комиссешка дIалу а ца луш законопроект ювца а голосовани е а.

СССР законаш, СССР Лакхехьарча Совета соцамаши кхыйола акташи къаьст-къаьста е цхьана еча палатай заседанешка тIайийю.

СССР закон тIайийцалга лоархI, нагахьа санна СССР Лакхехьарча Совета хIара палате цунна тIехьа палата дукхагIболча депутаташа кхаж тесса бале.

СССР Лакхехьарча Совета, е СССР Лакхехьарча Совета Президиума инициативагIа, е цхьан союзни республика предложенеегIа тIайийца СССР законий проекташ дерригача халкъага ювцийта, хIаьта иштта дерригача халкъага голосовани (референдум) яйта дIаяла йиш я.

СТАТЬЯ 113. Нагахьа Союза Советаи Къамий Советаи юкъе цхьа барт ца хуле палаташа паритетни хьисапе вIашагIйоллача согласительни комиссе къоастаде дIачулу дош, цул тIехьагIа цхьана еча заседане дешага шозлагIа хьож Союза Советн Къамий Советн.

СТАТЬЯ 114. СССР законаш, СССР Лакхехьарча Совета постановленеши кхыйола акташи союзни республикай меттала кепатох СССР Лакхехьарча Совета Председателеи секретареи кулгаш кIал а долаш.

СТАТЬЯ 115. СССР Лакхехьарча Совета депутата бокъо я СССР Министрий Советага, министрашка, СССР Лакхехьарча Совето вIашагIъехкача кхыча органий кулгалхошка запрос е. Запрос яь СССР Министрий Совет, е кхывола гIулакха тIара саг кхаь денал тIех йоацача хана СССР Лакхехьарча Совета сессе е къамаьлаца, е каьхат яздаь жоп дала декхарийла ва.

СТАТЬЯ 116. СССР Лакхехьарча Совета бартагIа доацаш СССР Лакхехьарча Совета депутат уголовни бехктокхаме оза, набахта чуволла е судебни порядкагIа еш йола административни взыскани е йиш йолаш вац, хIаьта сессешта юкъе — СССР Лакхехьарча Совета Президиума бартагIа доацаш.

СТАТЬЯ 117. СССР Лакхехьарча Совета палатай цхьана еча заседане хорж СССР Лакхехьарча Совета Президиум — СССР Лакхехьарча Совета даим болх беш йолеи цунна ше мел беча балха отчет луш йолеи орган.

СТАТЬЯ 118. Лакхехьарча Совета Президиума Председатель, Председатела хьалхара заместитель, Председатела пхийтта заместитель — хIара союзни республикагара цхьацца, Президиума секретарь, СССР Лакхехьарча Совета Президиума ткъаь цаI член юкъе а волаш депутатех хорж СССР Лакхехьарча Совета Президиум.

СТАТЬЯ 119. СССР Лакхехьарча Совета Президиумо:

1) СССР Лакхехьарча Совета сессеш гулъю;

2) СССР Лакхехьарча Совета палатай массазарча комиссей балха лостам тел;

3) СССР Конституци кхоачашъяра тIехьа тIахьожам лоаттабу, союзни республикай Конституцеш СССР Конституцега хьежжа хулга Iалашду;

4) СССР Законаш доашх;

5) СССР дунен халкъашта юкъерча договорашта ратификацини денонсацини ю;

6) нагахьа санна уж законаца тарлуш деце, СССР Министрий Совета соцамаши распоряженеши дIайоах;

7) тIема званеш, дипломатически рангаши кхыйола лаьрххIа званеши уттаю, лакхера тIема званеш, дипломатически рангаш, е кхыйола лаьрххIа цIераш тел;

8) СССР орденаши медалаши уттаю, СССР сийлен цIераш уттаю, СССР орденаши медалаши тел, СССР сийлен цIераш техк;

9) СССР гражданстве хьаэц, СССР гражданствера дIаваларен СССР гражданствах ваккхарен, убежище ялара дешаш къестаду;

10) амнисти ярах юкъарсоюзни акташ арайоах, гешт дара бокъо чакхйоах;

11) кхыча паччахьалкхенашкеи дунен халкъашта юкъерча организацешкеи СССР йизза бокъонаш кара йола викалаш дIа а хьежабу, юха а бех;

12) шийга аккредитаци яьча кхыча паччахьалкхений дипломатически викалаш тIайийбара а юхабехара а грамоташ тIаэц;

13) СССР оборона Совет вIашагI а йол, цун состав чIоагI а ю, СССР Герзашцарча Низий лакхера командовани гIулакха тIа дIа а хьожаю, хувца а хувц;

14) СССР лораяра хьаштий духьа цхьайола моттигаш, е берригa мохк тIема хьал тIа хилар дIакхайкаду;

15) берригнешта йола е цхьан даькъа йола мобилизаци дIакхайкаю;

16) СССР Лакхехьарча Совета сессешта юкъерча хана тIом оттарах хоам бу, нагахьа санна СССР-а тIом тIабена моттиг хуле е цхьана долаш агресси юхатохара тIайийцача декхарегIа кхыча паччахьалкхенашцара договораш кхоачашде дезаш хуле.

СТАТЬЯ 120. СССР Лакхехьарча Совета сессешта юкъерча хана цун аргIанарча сессе чIоагIъе дIачулуш СССР Лакхехьарча Совета Президиумо:

1). хIанз долаш долча законодательствана дийза даргдоацаш хуле хувцамаш юкъехухь;

2). союзни республикай доазонаш хувцадалар чIоагIду;

3). СССР Министрий Совета предложенеегIа СССР министерстваши СССР Паччахьалкхен комитеташи вIашагI а ехк, дIа а йоах;

4). СССР Министрий Совета Председатела представленегIа СССР Министрий Совета цхьабола членаш дIа а боах, балха тIа а хьежабу.

СТАТЬЯ 121. СССР Лакхехьарча Совета Президиумо указаш арадоах, соцамаш тIайиду.

СТАТЬЯ 122. СССР Лакхехьарча Совета полномочеш чакхъяьлча а СССР Лакхехьарча Совета Президиума полномочеш юс СССР Лакхехьарча Совето керда хержа Президиум вIашагIйоллалца.

Керда хержа СССР Лакхехьара Совет хьалха хиннача составерча СССР Лакхехьарча Совета хоржамаш хинна шин беттал дукхагIа ха ялалехьа гулъю.

СТАТЬЯ 123. Союза Советои Къамий Советои депутатех хорж СССР Лакхехьарча Совета чулоагIаш дола дешаш къоастадаран кийчдаран йола, хIаьта иштта СССР законаши кхыйола СССР Лакхехьарча Совета а цун Президиума а решенеши кхоачашъе новкъостал дара, паччахьалкхен органийи организацейи балха тIахьожам лоаттабара йола массазара комиссеш.

СССР Лакхехьарча Совета палатай вIашагIйохка йиш я паритетни хьисапе цхьана йола комиссеш.

СТАТЬЯ 124. СССР Лакхехьарча Совето тIахьожам лоаттабу ерригача ший карарча паччахьалкхен органий балха.

СССР Лакхехьарча Совето вIашагIйол халкъа тIахьожама органий системана керте латта СССР халкъа тIахьожама комитет.

СТАТЬЯ 125. СССР Лакхехьарча Совето хьаю, хила езаш лоархIа, следственни, ревизионни, кхыйола моллагIча дешах йола комиссеш. Еррига паччахьалкхен органаш, учрежденеш, гIулакхаш тIара нах декхарийла ба цу комиссеша дIадехар кхоачашде, царна эшаш йола материалаши документаши дIатела.

СТАТЬЯ 126. СССР Лакхехьарча Советеи цун органийи балха порядок СССР Лакхехьарча Совета регламентацеи СССР Конституце ларда тIа арадоахача кхыча законашцеи белгалъяь я.

Корта 16

СССР Министрий Совет

СТАТЬЯ 127. СССР Министрий Совет — СССР Правительство — СССР паччахьалкхен Iаьдала лакхера исполнительни распорядительни орган.

СТАТЬЯ 128. СССР Министрий Совет вIашагIйолл СССР Лакхехьарча Совето Союза Советеи Къамий Советеи цхьана яьча заседане укх составагIа: СССР Министрий Совета Председатель, СССР Министрий Совета Председатела хьалхара заместителаш, заместителаш, СССР министраш, СССР Паччахьалкхен комитетий председателаш.

СССР Министрий Совета шоай балха гIулакхага хьежжа чубоагIа союзни республикай Министрий Советий председателаш.

СССР Министрий Совета Председатела представленегIа СССР Лакхехьарча Совета йиш я СССР кхыча органийи организацейи кулгалхой СССР правительства состава юкъебахийта.

СТАТЬЯ 129. СССР Министрий Совет СССР Лакхехьарча Совета хьалхашка бехктокхамеи цунна отчет телаши я, хIаьта СССР Лакхехьарча Совета сессешта юкъерча хана — СССР Лакхехьарча Совета Президиума хьалхашка бехктокхаме а цунна отчет телаш а я.

СССР Министрий Совето хан-ханнахьа СССР Лакхехьарча Совета ший балхах йола отчеташ ю.

СТАТЬЯ 130. СССР Министрий Совета бокъо я ССР Союза кара дола паччахьалкхен доал дара дерригa дешаш къестаде, хIана аьлча, Конституцега диллача, СССР Лакхехьарча Советеи СССР Лакхехьарча Совета Президиумеи компетенцена чудоагIаш уж доацандаь.

Ший полномочешка хьежжа СССР Министрий Совето:

1). Iалашду халкъа боахамаи социально-культурни гIирсаш хьалдаран кулгалделга, Iилмаи техникаи даькъе цаI йола политика чакхйоаккхилга; кийч а ю кхоачаш а ю халкъа вахара хьали культуреи лакхъелга Iалашдара йола, цаI йола ахчани кредитни система чIоагIъяра, маьхий цаI йола политика чакхъяккхара, паччахьалкхен страхованеи, учетеи, статистикаи цаI йола система вIаштIехьъяккхара йола мероприятеш; вIаштIехьдоаккх промышленни, гIишлон, юртбоахама предприятештеи объединенештеи, транспортеи бувзамеи предприятешта, банкашта, хIаьта иштта кхыйолча ерригсоюзни доалахьарча организацештеи учрежденештеи доал делга;

2). кийч а ю СССР Лакхехьарча Совете дIачу а тел СССР халкъа боахам дегIабоалабареи социально-культурни гIирсаш хьалдареи текущи а перспективни а паччахьалкхен планаш, СССР Паччахьалкхен бюджет; Паччахьалкхен плани бюджети кхоачашъяра де дезар ду; СССР Лакхехьарча Совете дIачутел план кхоачашъярахи бюджет кхоачашъярахи йола отчеташ;

3). чакхдоах паччахьалкхен хьашташ лорадара, социалистически доалахьеи общественни порядоки лораяра, граждаший бокъонаш Iалашъяраи лораяраи де дезараш;

4). паччахьалкхен кхерамзле Iалашъяра де дезараш ду;

5). СССР Герзашцара Низаш хьадара дерригача гIулакха кулгалделга кхоачашду, бокъонца дола тIема гIулакх де шераша тIабеха безача граждаший контингенташ белгалъю;

6). кхыча мехкашкарча паччахьалкхенашцарча дерригача гIулакхашта, арахьарча торговлена, СССР-о доазол арахьарча мехкашца экономически, Iилма-технически, культурни цхьана гIулакхаш леладара кулгалделга чакхдоаккх; СССР дунен халкъашта юкъера договораш кхоачашделга Iалашдара де дезараш ду; дунен халкъашта юкъера правительствашта юкъера договораш чIоагI а ду, денонсаци а ю.

СТАТЬЯ 131. Халкъа боахама кулгалделга Iалашдарца дувзаденна дешаши кхыдола паччахьалкхенна доал дара дешаши къестадара йола СССР Министрий Совета массазара орган санна я СССР Министрий Совета Президиум, цунна СССР Министрий Совета Председатели СССР Министрий Совета Председатела хьалхара заместителаши чу а боагIаш.

СССР Министрий Совето хиланза яргйоацаш хуле СССР Министрий Совете вIашагIйохк боахама, социальни, культура, оборона хьалъяра гIулакхаш леладергдола комитеташ, керттера управленеш, кхыйола ведомстваш.

СТАТЬЯ 132. СССР Министрий Совето СССР Законийи СССР Лакхехьарча Совета Президиума Указийи ларда тIа а уж кхоачашдеш а соцамаш ду, распоряженеш тел, уж кхоачаш миштта ю хьеж. СССР Министрий Совета соцамаши распоряженеши СССР ерригача територе тIа кхоачашъянза яргйоацаш я.

СТАТЬЯ 133. СССР Министрий Совета бокъо я СССР кара долча дешашта дола союзни республикай Министрий Советий соцамаши распоряженеши чакх ца йоалийташ совцае, СССР министерствай, СССР Паччахьалкхен комитетий, хIаьта иштта цунна кара йолча кхыйолча органий акташ юхаяха.

СТАТЬЯ 134. СССР Министрий Совето вIашагI а тох лостам а тел юкъарсоюзни СССР союзно-республикански министерствай, СССР Паччахьалкхен комитетий, цунна кара йолча кхыча органий балха.

Юкъарсоюзни министерствашеи СССР Паччахьалкхен комитеташеи шоашта кара долча доал дара доакъошта кулгалду СССР ерригача-територе тIа юкъарчал доацаш шоаш вIашагIъехкача органашка гIолла.

СССР союзно-республикански министерствашеи СССР Паччахьалкхен комитеташеи шоашта кара долча доал дара доакъошта кулгалду, массаза а санна, союзни республикай йоагI-йоагIача министерствашкеи Паччахьалкхен комитеташкеи гIолла, СССР Лакхехьарча Совета Президиумо чIоагIъяьча спискагIа йолча предприятештеи объединенештеи юкъарчал доацаш доал а деш.

СССР министерстваши СССР Паччахьалкхен комитеташи бехктокхаме я шоашта кара долча доал дара доакъой гIулакхаштеи уж дегIаккхувлараи, хIаьта шоай компетенце доазонашка хьежжа СССР Законий, СССР Лакхехьарча Совета Президиума Указий, СССР Министрий Совета соцамий, распоряженей ларда тIеи уж кхоачашъеши акташ арайоах, царга хьожилгеи уж кхоачашъелгеи вIаштIехьдоах.

СТАТЬЯ 135. Укх Конституце ларда тIа СССР Министрий Советеи цун Президиумеи компетенци, цар балха порядок, СССР Министрий Совето СССР министерствашцеи СССР Паччахьалкхен комитеташцеи дIа-юха леладу гIулакхаш, хIаьта иштта юкъарсоюзни СССР союзно-республикански министерствай перечень СССР Министрий Советах долча Законо белгалъяь я.

VI. СОЮЗНИ РЕСПУБЛИКАШКА ПАЧЧАХЬАЛКХЕН IАЬДАЛЕИ ДОАЛ ДАРЕИ ОРГАНАШ ХЬАЯРА ЛАРДАШ

Корта 17

Союзни республикай паччахьалкхен Iаьдалеи доал дареи лакхера органаш

СТАТЬЯ 136. Союзни республика паччахьалкхен Iаьдала лакхера орган я союзни республика Лакхехьара Совет.

Союзни республика Лакхехьарча Совета бокъо я СССР Конституцехи союзни республикай Конституцехи союзни республика кара дола дерригa дешаш къестаде.

Союзни республика Конституци тIаэцилга, цунна хувцамаш делга, союзни республика халкъа боахам дегIабоалабареи социально-культурни гIирсаш хьалдареи паччахьалкхен планаш, хIаьта иштта Паччахьалкхен бюджет чIоагIъелга, цунна отчет тела органаш вIашагIйохкилга чакхдаккхар алхха союзни республика Лакхехьарча Совета гIулакх да.

Союзни республика законаш алхха союзни республика Лакхехьарча Совето тIаэц.

СТАТЬЯ 137. Союзни республика Лакхехьарча Совето хорж Лакхехьарча Совета Президиум — Союзни республика Лакхехьарча Совета массазара а ше беча берригача балхах цунна отчет телаш а йола орган. Союзни республика Лакхехьарча Совета Президиума состави полномочеши белгалъяь я союзни республика Конституце тIа.

СТАТЬЯ 138. Союзни республика Лакхехьарча Совето вIашагIйоал союзни республика Министрий Совет — союзни республика правительство — союзни республика паччахьалкхен Iаьдала лакхера исполнительни распорядительни орган.

Союзни республика Министрий Совет союзни республика Лакхехьарча Совета хьалхашка бехктокхаме а цунна отчет телаш а я, хIаьта Лакхехьарча Совета сессешта юкъерча хана союзни республика Лакхехьарча Совета Президиума хьалхашка бехктокхаме а цунна отчет телаш а я.

СТАТЬЯ 139. Союзни республика Министрий Совето СССР-ей союзни республикай законий, СССР Министрий Советий соцамийи распоряженейи ларда тIа а уж кхоачашъеш а соцамаш ду, распоряженеш тел, уж кхоачашъелга вIаштIехьдоах, мишта кхоачашъю хьеж.

СТАТЬЯ 140. Союзни республика Министрий Совета бокъо я автономни республикай Министрий Совета соцамаши распоряженеши сецае, краяй, областий, городий (республика доалахьарча городий) халкъа депутатий Советий, автономни областий халкъа депутатий Советий исполнительни комитетий, хIаьта областашта екъаенна йоацача союзни республикашка — халкъа депутатий Советий районни йоагIаш йолча городий исполнительни комитетий соцамаши распоряженеши юхаяха.

СТАТЬЯ 141. Союзни республика Министрий Совето вIашагI а тох лостам а тел союзно-республикански республикански министерствай, союзни республика Паччахьалкхен комитетий балха.

Союзно-республикански министерствашеи союзни республика Паччахьалкхен комитеташеи шоашта кара долча доал дара доакъошта кулгалду, союзни республика Министрий Совета санна СССР йоагI-йоагIача союзно-республикански министерствое е СССР Паччахьалкхен комитето яхар а деш.

Республикански министерствашеи Паччахьалкхен комитеташеи шоашта кара долча доал дара доакъошта кулгалду, союзни республика Министрий Совето яхар а деш.

Корта 18

Автономни республикай паччахьалкхен Iаьдалеи доал дареи лакхера органаш

СТАТЬЯ 142. Автономни республика паччахьалкхен Iаьдала лакхера орган я автономни республика Лакхехьара Совет.

Автономни республика Конституци тIаэцилга, цунна хувцамаш делга, автономни республика халкъа боахам дегIабоалабареи социально-культурни гIирсаш хьалдареи паччахьалкхен планаш, хIаьта иштта Паччахьалкхен бюджет чIоагIъелга, цунна отчет тела органаш вIашагIйохкилга чакхдаккхар алхха автономни республика Лакхехьарча Совета гIулакх да.

Автономни республика законаш алхха автономни республика Лакхехьарча Совето тIаэц.

СТАТЬЯ 143. Автономни республика Лакхехьарча Совето автономни республика Лакхехьарча Совета Президиум а хорж автономни республика Министрий Совет — автономни республика правительство вIашагI а йолл.

Корта 19

Паччахьалкхен Iаьдалеи доал дареи моттигашкара органаш

СТАТЬЯ 144. Краяшка, областашка, автономни областашка, городашка, районашка, городашкарча районашка, поселкашка, юрташка паччахьалкхен Iаьдала органаш я йоагIаш йола халкъа депутатий Советаш.

СТАТЬЯ 145. Халкъа депутатий моттигашкарча Советаша къестаду моттигара лоархIам бола дерригa дешаш, паччахьалкхен юкъарча хьашташкеи Совета територе тIа бахача граждаший хьашташкеи хьежжа, лакхагIа латтача паччахьалкхен органий решенеш чакхйоах, хIаьта иштта республикански юкъарсоюзни лоархIам бола дешаш дувцача дакъа лоац, царех йола шоай предложенеш тел.

Халкъа депутатий Советаша кулгалду паччахьалкхен, боахама, социально-культурни гIирсаш хьалдара; боахамеи социально-культурни дегIаахара планаши моттигера бюджети чIоагIъю; шоашта чуйоагIаш йолча паччахьалкхен органий, предприятей, учрежденей, организацей балха кулгалду; законаш кхоачашделга, паччахьалкхени общественни порядок, граждаший бокъонаш лораелга Iалашду; мехка оборонни низ чIоагIбара новкъостал ду.

СТАТЬЯ 146. Халкъа депутатий моттигашкарча Советаша шоай полномочешка хьежжа цар територе тIарча лакхагIа латтача органий доалахьарча предприятеша, учрежденеша, организацеша законаш кхоачашдара тIахьожам лоаттабелга чакхдоах, латта леладара, Iалам лорадара, гIишлон, халкъа эша товараш хьадара, социально-культурни, бытовой а бахача наха гIулакх дара кхыча а даькъерча цар балха лостам тел, тIахьожам лоаттабу.

СТАТЬЯ 147. Халкъа депутатий моттигашкарча Советаша решенеш тIайийю ССР Союза, союзнии автономнии республика законаша шоашта еннача бокъонашка хьежжа. Моттигашкарча Советий решенеш кхоачашъе декхарийла я Совета територе тIа мел йола предприятеш, учрежденеш, организацеш, хIаьта иштта гIулакхаш тIара нахи гражданаши.

СТАТЬЯ 148. Халкъа депутатий моттигашкарча Советий исполнительнии распорядительнии органаш я депутатех цар хоржаш йола исполнительни комитеташ.

Исполнительни комитеташ шера цхьаннел кIезигагIа йоацаш отчет тела езаш я шоаш хержача Советашта.

СТАТЬЯ 149. Халкъа депутатий моттигашкарча Советий исполнительни комитеташ къарчал доацаш отчет тела езаш я уж хержача Совета а лакхагIа латтача исполнительйни распорядительни органа а.

VII. ПРАВОСУДИ, АРБИТРАЖ, ПРОКУРОРСКИ ТIАХЬОЖАМ

Корта 20

Суди арбитражи

СТАТЬЯ 150. СССР правосуди кхоачашъер алхха суд я.

СССР-е болх беш я СССР Лакхехьара суд, союзни республикай Лакхехьара судаш, автономни республикай Лакхехьара судаш, краяй, областий, городий судаш, автономни областий судаш, автономни округай судаш, районий (городий) халкъа судаш, хIаьта иштта Герзашцарча Низашкара военни трибуналаш.

СТАТЬЯ 151. СССР еррига судаш вIашагIъехк судахойи халкъа заседателаши харжара хьисапе.

Районий (городий) халкъа судий халкъа судахой хорж района (города) гражданаша массане а дакъа лоацача, духхьаларча, нийсача харжара бокъонах. къайлагIа кхаж а тоссаш — пхе шера. Районий (городий) халкъа судий халкъа заседателаш хорж уж болх беш е бахаш болча моттигашка къахьегамхой собранешка гуччахьа голосовани а еш—шин шераи ах шераи.

ЛакхагIа латта судаш хорж халкъа депутатий йоагIаш йолча Советаша — пхе шера

Военни трибуналий судахой хорж СССР Лакхехьарча Совета Президиумо пхе шера, хIаьта халкъа заседателаш — тIема гIулакх дерий собранешка—шин шераи ах шераи.

Судахойи халкъа заседателаши харжархошта е уж хержача органашта хьалхашка бехктокхаме а ба царна отчеташ телаш а ба.

СТАТЬЯ 152. СССР Лакхехьара суд СССР лакхера судебни орган а я СССР судий, хIаьта иштта союзни республикай судий судебни балха тIахьожам лоаттабеш а я, законо оттабьча боарамга хьежжа.

СССР Лакхехьара суд хорж СССР Лакхехьарча Совето председатель, цун заместителаш, членаш, халкъа заседателаш юкъе а болаш—пхе шера. СССР-а Лакхехьарча суда шоай балха гIулакхага хьежжа юкъеболх союзни республикай Лакхехьарча судий председателаш.

СССР Лакхехьара суд вIаштIехьъяккхареи цун балхеи порядок СССР Лакхехьарча судах долча Законо белгалъяь я.

СТАТЬЯ 153. Ерригача судашка дувцаш дола граждански уголовнии дешаш коллегиально дувц, хIаьта хьалхарча инстанцерча суде — халкъа заседателаша дакъа лоацаш. Правосуди йолча хана судахочун мел йола бокъонаш йолаш ба халкъа заседателаш.

СТАТЬЯ 154. Судахойи халкъа заседателаши шоай лоIаме ба, алхха Законо яхар мара де дезаш а бац.

СТАТЬЯ 155. СССР-е правосуди лелаю Законаи судаи хьалхашка гражданаш цхьатарра хилара хьисапе.

СТАТЬЯ 156. Еррига судашка дешаш гуччахьа дувц. Суда къайлача заседане дешаш дувца йиш яц, законо бокъо луча хана мара, цу хана судопроизводства еррига бокъонаш нийса а лелаеш.

СТАТЬЯ 157. Бехке вечунна защита е бокъо лу.

СТАТЬЯ 158. Судопроизводство лелаю союзни е автономни республика, автономни областа, автономни округа меттала, е цу моттиге бахача нахах дукхагIбарий меттала. Дувцача деша юкъе дакъа лоацаш болча, судопроизводство лелаеш бола мотт ховш боацача наха деша материалаш йизза йовза, переводчикага гIолла суда гIулакхашка дакъа лаца бокъо а наьна меттала суде къамаьл де бокъо а лу.

СТАТЬЯ 159. Зулам даьд аьнна цхьаккха саг бехк бе а уголовни бехктокхаме оза а йиш яц суда приговорагIеи уголовни Законага хьежжаи мара.

СТАТЬЯ 160. Гражданаштеи организацештеи юридически новкъостал дара йолаш я адвокатий коллеги. ЗаконагIа доагIаш дале гражданашта мах боацаш ду юридически новкъостал.

СТАТЬЯ 161. Граждански уголовни дешаех йолча судопроизводстве дакъалоацийт общественни организацейи къахьегама коллективайи викалашка.

(Йистедоалар 4-ча оагIо тIа).

Конституционни комиссе хьачуеннеи дерригача халкъага ювцийтара СССР Лакхехьарча Совета Президиумо могаяьи йола Советски Социалистически Республикай Союза Конституце проект

СОВЕТСКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ РЕСПУБЛИКАЙ СОЮЗА КОНСТИТУЦИ (КЕРТТЕРА ЗАКОН)

(Чаккхе. Долалур 1-ча, 2-ча, 3-ча оагIош тIа).

СТАТЬЯ 162. Организацешта, учрежденешта, предприятешта юкъера боахама хьакъехьара къовсамаш къестаделга чакхдоах паччахьалкхен арбитража органаша. Паччахьалкхен арбитража органаш вIаштIехьъяхарен цар балхен порядок законо белгалъю.

Арбитража ерригача органий балха кулгалделгеи царна тIахьожам лоаттабелгеи кхоачашду СССР Паччахьалкхен арбитражо. СССР Паччахьалкхен арбитража керттера арбитр хьожаву СССР Лакхехьарча Совето пхе шера.

Корта 21

Прокуратура

СТАТЬЯ 163. Ерригача министерстваша, паччахьалкхен комитеташеи ведомстваашеи, предприятеша, учрежденешеи организацешеи, халкъа депутатий моттигашкарча исполнительнии распорядительнии органаша, колхозаша, кооперативнии кхыча общественнии организацеша, гIулакхаш тIарча наха, хIаьта иштта гражданаша законаш нийсеи цхьан тайпарей кхоачашдара лакхера тIахьожам лоаттабелга СССР Генеральни прокурораи цунна карарча прокурораштеи дIатIадилла да.

СТАТЬЯ 164. СССР Генеральни прокурор хьожаву СССР Лакхехьарча Совето, из цунна хьалхашка бехктокхамеи отчет телаши ва, хIаьта Лакхехьарча Совета сессешта юкъерча хана СССР Лакхехьарча Совета Президиума хьалхашка бехктокхаме а цунна отчет телаш а ва.

СТАТЬЯ 165. Союзни республикай, автономии республикай, краяй, областий, автономни областий прокурораш СССР Генеральни прокуроро хьежабу. Автономни округай, районий, городий прокурораш союзни республикай прокурораша уттабу СССР Генеральни прокуроро чIоагI а беш.

СТАТЬЯ 166. СССР Генеральни прокурорен лохагIа латтача берригача прокурорийи полномочей ха — пхи шу.

СТАТЬЯ 167. Прокуратура органаша шоай бокъонаш кхоачашъю цхьаккха тайпара моттигашкарча органашка дилла хIама а доацаш, алхха СССР Генеральни прокурора мара кара а йоацаш.

СССР прокуратура органаш вIаштIехьъяхарен цар балхен порядок СССР-рча прокурорски тIахьожамах долча законо белгалъю.

VIII. СССР ГЕРБ, БАЙРАКХ, ГИМН, СТОЛИЦА

СТАТЬЯ 168. Советски Социалистически Республикай Союза Паччахьалкхен байракх я, из хьалкхоабача гIажа юхье лаьттан шара тIа биллача марсахи жIовнахи, гонахьа ялатий канаш а долаш; цар тIа Союзни Республикай мотташца яздаь «Масса а мехкашкара пролетареш вIашагIкхета!» яха йоазув а долаш. Герба тIа лакхехьа — пхи са бола седкъа.

СТАТЬЯ 169. Советски Социалистически Республикай Союза Паччахьалкхен байракх я, из хьалкхоабача гIажа юхье лакхерча саьнга дошоца яьбаь марси жIовн, цар тIа дошо го билла пхи са бола цIе седкъеи тIабоаллача нийса саьнаш долча цIеча кIадах яь. Байракха шорали дIоахали укх тайпара отношени йолаш да 1 : 2.

СТАТЬЯ 170. Советски Социалистически Республикай Союза Паччахьалкхен Гимн СССР Лакхехьарча Совета Президиумо чIоагIъю.

СТАТЬЯ 171. Советски Социалистически Республикай Союза столица город Москва я.

IX. СССР КОНСТИТУЦИ ЛЕЛАРЕИ ХУВЦАРЕИ ПОРЯДОК

СТАТЬЯ 172. СССР Конституци лакхара юридически низ болаш да. Деррига законаш кхыйола паччахьалкхен органий акташи араювл СССР Конституце ларда тIа а цунга хьежжа а.

СССР Конституце бокъо дIайолалу из тIанийцача хана денз.

СТАТЬЯ 173. СССР Конституци хувцар СССР Лакхехьарча Совета решенех хулаш да, цун хIара палата берригача депутатий кхаь даькъах шин даькъал кIезигагIа боацачар тIанийцача.

Редактора заместитель М. М. ХАМХОЕВ.

Кхоана — мелиоратора Ди

ПАРТЕ ХЬИЙХАЧА НАЬКЪАГIА

КПСС ЦК майски (1966 ш.) Пленум хинначул тIехьагIа мелиораци декхарийла йир юртбоахам дегIабоалабара тIаерза. Партена гучадаьлар дика, во ха оттарах, йокъал еча, метеорологически хьалаш во хилча мелиораце новкъосталца хьувкъай лакхбе йиш йолга.

Парте тIанийца лаьтташта мелиораци яра программа кьоабалъяь хьаллаьцар берригача советски наха. Пленум хинначул тIехьагIарча пхьайтта шера вай мехка дукха балхаш даьд цу хьакъехьа. Мехка гIолла хиш дехкаш а ушалаш йолчара лаьтташ мукъа доахаш а кийчдаьд пхийтта миллион гектар дика лаьтта. Из хул мехка долча цу тайппарча лаьттах ах. Хий детташ лелаю 78 миллион гектар доахан доажаду моттигаш, 16 гектар довкъара лаьрхIа культураш, тоа а даь пайда эцаш да хIанз хьалха мистал дукха яьлла 50 миллион гектар лаьтта. Парте XXV съездо хьалхашка оттадаь хиша мелиораци яра декхар тIехкхоачашдаьд.

Дукхача шераштa лаьрхIа йола мелиораце программа кхоачашъеча белгалдаххал дика балхаш даьд Нохч-ГIалгIай республике а.

1966 — 1975 шера лаьтташта мелиораци яраи уж карадерзадаран дIадахийтад 133,4 миллион сом, цул хьалхарча итт шера дIадахийтачул 4-зза дукхагIа.

ПланагIа эксплуатаце дIадала дезаш дар 25 эзар гектар хиш дехка керда лаьтта, хIаьта дIаденнар 31 эзар гектар да. 41 эзар гектар кхаш тIа тоаеш эргаяьккхай хиш дехкара система, хIаьта мелиорационни гIулакх дарца юкъедоаладаьд 2,2 эзар гектар.

Хьалъяьй йоккхий хин боахама объекташ. Царех я Гудермесски дуга система, Надтеречни хин-оросительни система, Сулу-Чубутлински хий дIаухийта тракт, Шелковски а Червленски а коллектораш, цхьаццанахьа тоаеш эргаяьккхай Наурско-Шелковски система, балха юкъейоалаяьй хин боахама керттера объекташ.

СССР мелиоративни гIишлоний балхаш комплексагIа чакхдоахаш да. Лаьтташта мелиоризаци ярца цхьана карадерзаду кердадараш, мелиораце а хин боахама а гIишлош хьалъярца хьалду наха чубаха цIенош, культурно - бытови а производственни а зданеш, транспортни магистралаш, хина а канализаце а сеташ, бувзама линеш, иштта кхыдараш.

Вай республике из доккха декхар кхоачашдеш я «Чечингушводстрой» управлени. Цун на чувоагIа пхи эзар мелиоратор. Цар кхоачаш беш бола болх 1962 шера 4 миллион сома маьха хинначара 1976 шера 23 миллион сомага кхаьчар. ТIеххьарча итт шера «Чечингушводстрой» управлене болх шозза дегIабенаб, хIаьта къахьегама овсарле 94 процент дегIаера, бархIагIчеи нийслагIчеи пятилеткай план ханал кхо бутт хьалха кхоачашйир. Цу юкъа цар дIаенна объекташ я Сулу - Чубутлински хий дIаухийта тракт, Гудермесски дуга система, Шолжа теха суит, Надтеречни хин-оросительни система. Уж хьалъяь яхаро вай республикерча лаьтташта денна цаIещ, хий лу Къилбаседа ХIирий а Дагестана а республикай боахамашта.

Уж гIишлош еча боккха пайда эц къахьегам Iилман ларда тIа баккхарах. Производства культура лакхъяра чIоагIа йоакхо ю болхлой поселкаш тоаеш, гIишлой майдаш тIа лостам беш. Iалам хувцара лоаттабеча къовсаме хьинаре къахьег дуккхача механизатораша, монтажникаша, бетонщикаша, арматурщикаша, штукатураша, кхыболча говзанчаша. Царна юкъе ба парте кхайкамца, шоай лоIамагIа ма бехктокхаме декхар кхоачашде баьхкараш. Цар цIераш йоахаш белгалбаха беза Ленинен Октябрьски революцеи орденийн кавалер № 2 йолча ПМК бульдозерист Войченко Павел Андреевич, «РСФСР заслуженни мелиоратор» яха цIи лелаю Абдусаламов Майрбек, Гуляжин Александр, Терещенко Павел, Къахьегама ЦIеча Байракха ордена кавалер № 4 йолча ПМК электросварщик Косаев Мовлад, № 1 йолча ПМК изолировщица «За трудовое отличие» яха медаль енна Исрайлова Узулпат, кхыбараш.

Да-юха лелача механизированни колоннашта юкъе дикагIа лоархIаш я Хасанов Ахьмад начальник вола № 2 йола колоннеи, № 4 йола Тупицин Олег Николаевич керте латта колоннеи, № 3 йола Комаров Анатолий Федоровича кулгалду колоннеи.

Укх тIеххьарча шерашка республике хьалъяьй мелиораце хьашташ кхоачашдара массехк гIишлой индустре йоккха объекташ: Аргунера гIишлой материалийн гIишлой индустрен комбинат, рудни йоаца материалаш йоахеи уж чакхйоахеи Карабулакера карьер. Цар деххар да хин боахама объекташ хьалъеча эша аьшкабетонни конструкцеш, гIум, аьта жагIа лоаттабар. Цу предприятей цхьайолча бригадаша, сменаша дика толамаш доах социалистически яхьа юкъе а яха. Ерригсоюзни социалистически яхьа итогех Аргунски комбината цхьоалагIча квартале шоллагIа моттиг яьккхар, цунна дир ахчан совгIат.

Цхьабакъда, карагIдаьннараш дукха дале а республика хин боахама гIишлой организаце балха тIа долаш да кхоачамбоацараш а. Хан-ханнахьа аьшкабетонни конструкцеш, гравий ца лоаттаяр бахьан долаш юкъагIадисар кхерам болаш да укх шера болх бе дIайолаялийта еза объекташ хьалъяьяхар, цкъаза аьшка бетонни хIамаш брак йолаш хиларца во хул хьаяь гIишло.

«Чечингушводстрой» управлене. гIишлой материалийн гIишлой индустрен Аргунски комбината, Карабулакски карьера коллективаш эарцагIъяла еза балха тIара кхоачамбоацараш лоацца хана дIа а даьха, шоай къахьегама сийлелакхъяра, социалистически декхараш кхоачашдеча юртбоахама новкъостал дара.

Ховш да, хин боахама объекташ хьалъяра проектно-сметни документаци дика хилар боккхача лоархIаме долга. Из документаци кийчдераш я «Севкавгипроводхоз», «Южгипроводхоз» институташи «Севкавгипроводхоз» института Нохч-ГIалгIай филиали. 1955 шера денз болх беш я из филиал. Дикка тоабеннаб цун болх. Цу юкъа цо беш бола болх 202 эзар сомагара 890 эзар сомага кхоачаш дегIабенаб, хIаьта цун къахьегама овсарле алсамъяьннай. Итт шера цо кийчдаь хин боахама гIишлоний документаци 121 миллион сом мах болаш да.

Цар кийчдаьча документацех хьалъяьй 28,2 эзар гектара тIа хий дилла торо хилийта объект, цар торо хилийтай 9,8 эзар гектар лаьттан тIа дуга севооборот сейта, 26,2 эзар гектара тIа планировка е, 10,3 эзар гектар лаьттан тIарча дуккхача шерашка хулача баьций даьгIенашта хий дилла. Цул совгIа цар проекташ кийчйир ушалий лаьтташ докъадара, Шолжа довкъашкарча даьгIенашка хий диллара, Ачхой-Мартановски, Первомайски, Петропавловски хинна проводашка гIолла нах бахача юрташка хий диллара, Тийрка а цох хьадетталуча сихача хиний а бердаш чIоагIдара.

Вай юацача филиале дуккхача хана денз дика болх беш ба керттера специалисташ Девятов Михаил Петрович, йоккхагIа йола инженер Денисова Анна Федоровна, проекта керттера инженер Фок Анна Леонтьевна, топографически отдела начальник Эльгарт Марк Данилович, автослесарь Горбачев Виктор Иванович, инженер Локтионова Ольга Семеновна, кхыбараш.

Нохч-ГIалгIай АССР мелиоративни боахам 125 эзар гектар хиш дехка лаьттеи 647,8 эзар гектар хиш детта даьгIенаши йола чоалхане комплекс хинна дIаэттаб хIанз. Хьайийллача сангарий дIоахал 7 эзар километрал дукхагIа да. Республикерча итт системе латт 23 сооружени. Болх бе йолаялийтача Сулу-Чубутлински хий дIаухийтача тракта дIоахал 100 километр да. Дуккхача сооруженеех латт Гудермесски гидроузел, Надтеречни хиш дехкара система.

Хиш дехкача лаьтташта деш дола гIулакх тоадаран технически болх айбаран вай республике вIашагIъеллай 5,5 миллион сома маьха балхаш кхоачашдара лаьрхIа пхиъ дIа-юха лела механизированни колонна чуйоагIа «Чечено-Ингушводремстрой» трест.

Укх шера денз цу треста дIа-юха лелача механизированни колоннаша технически гIулакх дергдолаш договораш увттаду боахамашца. Цар шоашта дIатIаэц хиш лела сангараш цIенъяр, лаьтташта планировка яр, вегетационни хана коллекторно - дренажни а хиш дехкача а сеташта Iуналдар, кхыдараш.

Хиш дехкача а лаьтташ докъадеча а системашка болх байтара технически кулгалдеш я Нохч-ГIалгIай АССР мелиорацеи хин боахамеи министерствана чуйоагIа 7 управлени.

Хий а дуллаш лeладеча лаьттан эффективность лакхъе вIаштIехьдаргдац, нагахьа санна мелиоративни Iилмахи хьалхле лелаеча боахамий опытахи бизза пайда ца эце. Цу лаьттай эффективность лакхъяра тIехьа болх беш я республикера опытно - мелиоративни станци, Сунженски, Надтеречни, Гудермесски районашкара цун отделенеш, сектораш. Цар баьча балха тохкамаш дикача гучадаьлар эффективность сиха дегIайоагIаш латтилга.

Хиш дехкача лаьтташка дIадувш дола фу дикача сортах а гибридни а хуле геттара дика хул хьувкъам. Масала, гуразьа дувш дола ялат чуэц хIара гектара тIара 50—60 центнер, хьажкIаш 90—130 центнер, дуга 70—80 центнер, шекара свеклаш — 600 — 700 центнер, иштта кхы дIахо. Опытни участкаш тIа иштта хьокхамаш хиларо хьахьокх культураш хиш дехкача лаьтташка леларр мел тIехьле йолаш гIулакх да.

Сийлахь-боккхача Октябра 60 шу дузача укх шера дикка гIа дIахьалха боаккхаргба мелиоратораша парте XXV съезда соцамаш вахаре кхоачаш а деш юртбоахама продукташ алсамъяхийтара, вай Даймохк кхы а бIаьхегIа хилийтара.

В. КАРТАШОВ,
Нохч - ГIалгIай АССР хин боахама министерства отдела начальник.

СТАВРОПОЛЬСКИ КРАЙ. Право-Егорлыкски канала дехьеи сехьеи гIолла дада Труновски района «Мелиоратор» яхача совхоза кхаш. Михо тергалеш латтача ялата кхаштa юкъе гIолла кема санна лел широкозахватни «Фрегаташ», парусашта тара хин кIажараш урагIа ухийташ.

Пруцкий Михаила гидромеханизаторий звене ден а буса а болх беш 12 «Фрегат» я. Цкъа гобаьккхача царех хIаране 70 гектара тIа хий тох. Гурахьа дIадийна кIаи дуккхача шерашка тIаювла баьцаши дика хьувкъаргхилар гуш да.

СУРТА ТIА: «Фрегат» кхашка хий тохаш я.

К. ТАРУСОВА сурт.
ТАСС фотохроника.

ФУТБОЛ

Нийсхо яьккхар «Тереко»

Ашхабадерча «Колхозчи» яхача командаца укх тIеххьарча шерашка хайра аьттув ца боалаш ловзаш хьайоагIар «Терек» самардийнахьа хиннача вIашагIкхетарга кхаччалца. Дагадехача кхоачам ба соахка Ашхабаде фусамдаьша «Терека» наIарашка ворхI бургац чутехалга. Цудухьа нийсхо яккха цIенхаштта уйла а йолаш ловза арабаьлар вай футболисташ.

Белгалдоаккхаргда вай, из цар юххьанца а денз дика вIаштIехьдаьннилга. Ловзара 9-ча минуте «Терека» аргIанарча атакех цаI хьаьшаша йохаяьчул тIехьагIа бургац хьакхаьчар Куриев Тимурага. Тимура массехк зашитник Iеха а ваь, «Колхозчи» наIарашка говза дIахьалхашка кхессача бургаца тIаккхийр А. Чихладзе. Цо теха бургац вратарашта хьалувцалучарех яцар. Иштта счет хьайийллар «Тереко». Хьалхара тайм чакхъялале «Терек» кхы цIаькхаза а хьалхаяьккхар В. Якушкина.

ВIашагIкхетара шоллагIа тайм дIайолаелча «Терек» хьалхагIа массехказа хиннача тайпара сатийна Iер кхераш бар гулбеннараш. Цхьабакъда цу дийнахьа ловзар чакхдаллалца шоай хьинар лаьгIданзар вай футболисташа. Хьаьший наIарашта хадданза тIагIерташ болча цар массехказа аьттув бала мегаш дар шоллагIча тайма хьалхарча пхийтта минута а. Дале а шозза штангах кхет А. Чихладзес, В. Соколова низ болаш йийтта бургацаш, наIарех туллаш дIаух кхычар йийттараш а. ХIаьта а 67-ча минуте кхоалагIа гол чутехар О Хохленкос. ХIаьта вIашагIкхетар чакхдалале хьаьший вратарага Курочкинга шелораеш хиннача наIарашкара шозза бургац хьаэцийтар хьалхагIа А. Синькоси, тIаккха В. Колядкоси. Иштта счет 5 : 0 а йолаш чакхдьлар из сакъердаме вIашагIкхетар.

М. САЛМАНОВ.

* * *

Цу дийнахьа хьалхарча лиге хинна кхыдола вIашагIкхетараш иштта чакхдьннад: «Спартак» (Москва) — «Звезда» — 2 : 0, «Шинник» — «Рубин» — 1 : 1, «Динамо» (Минск) — «Кузбасс» — 0 : 0, «Динамо» (Ленинград) — «Уралмаш» — 1 : 1, «Таврия» — «Пахтакор» — 0 : 0, СКА — «Памир» — 1 : 0, «Спартак» (Орджоникидзе) — «Торпедо» — 1 : 1, «Нистру» — Спартак» (Ивано-Франковск) — 0 : 0, «Металлург» — «Кривбасс» — 2 : 1.

ХIанз цхьайолча командаша хIаране шийтта ловзар чакхдаьккхад. ХIаьта цхьайттаза мара ца лайза «Терек» ялхлагIча моттиге я.

АВИАТОРАШ ХИЛА БЕЗАМ БОЛЧА КАГИЙЧА НАЬХА ТЕРКАМГА!

1977 шера Граждански авиаце дешара заведенешка деша нах дIаэцаш хургба.

Юкъера образовани йолаш, дегIа дика уналцIена болаш, хIаьта иштта авиаци дукха езаш болаш берригa кагий нах деша хьех — пилота, штурмана, авиатехника, диспетчера, радиотехника, кхыйола говзалаш Iомае.

Граждански авиаце дешара заведенешка деша болха абитуриенташ хьакъоастабара йола комисси вIашагIъеллай Грозненски аэропорте.

Цу хьакъехьа хатта хIама долаш вар аэропорта кадрай отделе ваха веза.

ТЕЛЕВИДЕНИ

4 июнь

I ПРОГРАММА

IАЛАМ ЛОРАДАРА ДЕРРИГДУНЕН ДИ

9.00 — Кердадараш. 9.10 — Iуйранара гимнастика. 9.30 — «Выставка Буратино». 10.00 — «Дай-ноаной, шоана». 10.30 — «Iалами саги». 11.00 — «Iуйранара почта» яха музыкальни программа. 11.30 — Художниках В. Татлинах дола телевизионни документальни фильм. 12.00 — «Из шоана дулургда». 13.00 — «Музыкальни абонемент». 13.30 — «Спортлото» тираж. 13.40 — «Эгей, кроха» яха художественни фильм. 15.25 — «Унахцiено». Iилман-популярни программа. 15.55 — «Патриот» яха телевизионни альманах. 30-гIа выпуск. 16.25 — Мультфильм. 17.00 — «Хьайбай дунеи тIа». 18.00 — Кердадараш. 18.15 — Боксах йола Европа чемпионат. ГДР-ера передача. 19.10 — «Следстви дIахьу ховш бараша» яхача телевизионни спектакла премьера. «11-гIа дело». Автораш ЛавровгIар. 21.00 — «Ха». Информационни программа. 21.30 — Кинопанорама. 23.00 — Доазол дехьарча эстрада ашараш. Йистеьлча — кердадараш.

II ПРОГРАММА

12.55 — Дагалоацаргда вай, новкъост. «Салтечох йола баллада» яха художественни фильм. 15.55 — Паччахьалкхен Оренбургски эрсий халкъа хора концерт. 16.25 — Кхоана мелиоратора Ди да. 16.35 — «Мелиоратораш, шоана дола концерт».

5 июнь

I ПРОГРАММА

МЕЛИОРАТОРА ДИ.

9.00 — Кердадараш. 9.10 — «Бераштa йола Iуйранара гимнастика. 9.30 — «Гургал бетта сахьат». 10.00 — «Советски Союза гIулакх деш ва». 11.00 — Тахан мелиоратора Ди да. СССР мелиорацеи хин боахамеи министра Е. Е. Алексеевске къамаьл. 11.15 — Центральни телевиденеи Ерригсоюзни радиои йоккхача берий хора концерт. 12.15 — «Деррига хар лов сова». Киножурнал. 12.30 — «Юртара сахьат». 13.30 — «Музыкальни киоск». 14.00 — Боккхача ваькъа этапаш. «Дийнабараши байпараши» яха художественни фильм. Хьалхара сери. 15.45 — Къонач» йоазонхоща С. Залигин вIашагIакхетар. 16.35 — Шуи письмоех йола музыкальни программа. 17.20 — «Дунеи халкъашта юкъера панорама». 17.50 — Мультфильм. 18.00 — Кердадараш. 18.15 — «Кинонекъбархой клуб». 19.15 — «Илли-77». 19.45 — «Хьалхара рейс» яхача телевизионни художественни фильма премьера. 21.00 — «Ха». Информационни программа. 21.30 — Боксах йола Европа чемпионат. ГДР-ера передача. Йистеьлча — кердадараш.

II ПРОГРАММА

15.45 — «Революционни гIа боах вай». ВЛКСМ обкома пропагандаи агитацеи отдела заведующе М. Арсеникова къамаьл. 15.55 — Советаш хоржача накъадолхаш. «Вай кандидаташ». 16.00 — «Зорька» яха пионераштеи дешархоштеи йола передача (гIалгIай меттала). 16.30 — «Тамаше хоза кхо бос». 16.45 — «Николай Симонов» яха телевизионни фильм. 17.55 — СССР вежарий республикай денош. Татарски АССР. Кинопрограмма.

РАДИО

4 июнь

6.30 — «Ялат чуэцача техникана ремонт дика ю». Шалински районера передача (нохчий меттала). 6.45 — Хоамаш. 6.55 — Ашараш. 7.20 — «Грозненский рабочий», «Комсомольское племя» газетий обзор. 7.28 — «Сердало» газета обзор. 7.35 — Ашараш. 8.25 — «Къонал» яха радиовыпуск. 14.30 — Юрий Сирожко дувцар. 15.00 — Концерт. 15.40 — «Дега тIара дегага». Вежарий республикай поэтий стихаш (гIалгIай меттала). 16.00 — Керда обрядаш вахара юкъе (нохчий меттала). 16.20 — «Дай-мехка музыкальни вахар» яха радиожурнал (нохчий меттала).

5 июнь

7.10 — «Грозненский рабочий» газета обзор. 7.18 — «Ленинан некъ» газета обзор. 7.25 — Хоамаш. 7.35 — Ашараш. 8.25 — Шоана дукхаеза ашараш. 12.10 — «Поэзе минуташ» (нохчий меттала). 15.15 — «ЦIе сийгаш» (гIалгIай меттала). 15.45 — Юха цхьаккха тIехьа ца иусаш. «Дешаца а гIулакхаца а». «Старогрознефта» мехкдаьттен гази йоаккхача управленера передача. 16.00 — КIиранддийнахьара ашарий программа. 16.30 — «Школьни глобус» яха радиовыпуск. 18.30 — Иллеца доттагIал дараштa дола концерт (гIалгIай меттала).

ХАОТТАМ

Тахан республике гIоллеи Грознеи морхаш а йолаш, цхьайолча моттигашка йоачаи а йолаш, малхбузехьара секунде 5—10 метр чIоагIа мух а хьекхаш хилеи фегара температура республике 18 — 23, Грозне 20 — 22 градус йIовхал йолаш хилеи тарлу.

Кхоанеи ломмеи морхаш а йолаш, цхьайолча моттигашка догIа а делхаш тайп - тайпарча оагIонашкахьара секунде 3—7 метр чIоагIа мух а хьекхаш хилеи фегара температура бийсана 10—15, дийнахьа 19—24 градус йIовхал йолаш хилеи тарлу.

Метеостанци.

ТАХАНИ КХОАНЕИ ХУРГДА

4-ча ИЮНЕ

С. М. Кирова цIерагIа культуран салаIарен парк. 14.00. Массовкай майда. Массовкаш, ловзараш, викторинаш. 17.30. Музыкальни эстрада. Нохч-ГIалгIай паччахьалкхен филармоне симфонически оркестра концерт. 18.00. Баьццара театр. Музыкальни училищерча халкъа инструментий ансамбла концерт. 19.30. Халхарий майда. Кагирхой салаIара сайре. 19.30. «Общественни саги» яха кинофестиваль.

В. И. Ленина цIерагIа культура Дворец. 18.00. Лекционни зал. «Дунеи тIа эггара демократичнегIа дола хоржамаш» яха беседа. 18.45. Документальни фильмаш гойтаргда.

Н. К. Крупскаяй цIерагIа культура Дворец. 9.00. Сунженски районе гIоргья агитбригада. 12.00. Парк. Аттракционаш. 19.30. Кинолекторий. «СССР халкъа боахам X пятилетка дегIаахара керттера белгалонаш». Документальни фильмаш гойтаргда. 19.30. Кагирхой салаIара сайре. «Сигалара беса экспресс» яхача вокально - инструментальни ансамбла концерт.

Химикий культура Дворец. «Марша доагIалда, аьхки!» яха берий цIей. 11.00. Художественни самодеятельноста коллективий концерт. 12.00. Мультипликационни фильмаш гойтаргда. 13.00. Спортивни яхьаш. 17.00. Духовой оркестра концерт.

5-ча ИЮНЕ

С. М. Кирова цIерагIа культуран салаIарен парк. 11.00. Массовкай майда. Массовкаш, ловзараш, викторинаш. 17.00. Къайла театр. В. И. Ленина цIерагIча культура Дворецерча халкъа драматически театра «ДиагоналагIа 67» яха спектакль. 16.00. Кинолекторий. «XXV-ча съездо СССР юрта боахам дегIаахарах» яха лекци. 18.00. Баьццара театр. Вокально - инструментальни ансамбла концерт. 19.00. Музыкальни эстрада. Нохч - ГIалгIай паччахьалкхен филармоне симфонически оркестра концерт. 19.30. «Саги закони» яха кинофестиваль. 19.30. Халхарий майда. Кагирхой салаIара сайре.

В. И. Ленина цIерагIа культура Дворец. 9.30. Болх беш хургда «Заманхо» яха берий кинотеатр. 17.00. Парк. «Лораве баьццара доттагI» яха беседа.

Н. К. Крупскаяй цIерагIа культура Дворец. 10.00. Болх беш хургда «Къона ленинхо» яха кинотеатр. 12.00. Болх беш хургья аттракционаш. 12.00. Книжкаш деша зал. Художественни литература обзор. 19.00. Кинолекторий. «Советски паччахьалкхе — дунеи тIа эггара демократичнегIа яр» яха лекци. Документальни фильмаш гойтаргда. 19.30. Кагирхой салаIара сайре.

Химикий культура Дворец. 10.00. «Iалам карадерзаду саго» яха утренник. 11.00. «Даьхе» яха кинолекторий. «Вай мехка Iалама рузкъа» яха лекци. 13.00. Спортивни яхьаш.

ТХА АДРЕС: 364051, г. Грозный, Ленина, 9 (3-гIа этаж). Телефонаш: редактора — 3-44-96; редактора зам. — 3-39-11; бехктокхама секретара — 3-34-38; партийни вахарен культуран отделан — 3-61-46; промышленносте отдела — 3-42-30; юрта боахама отдела — 3-42-28; письмой отдела — 3-74-68; бухгалтере — 2-54-30; корректорске — 2-89-88.

НАШ АДРЕС: 364051. г. Грозный. ул. Ленина. 9 (3-й этаж). Телефоны: редактора — 3-44-96; зам. редактора — 3-39-11; ответственного секретаря — 3-34-38; отделов партийной жизни и культуры — 3-61-46; отдела промышленности — 3-42-30; отдела сельского хозяйства — 3-42-28; отдела писем — 3-74-68; бухгалтерии — 2-54-30; корректорской — 2-89-88.

Газет арадувл шинарен ереи, шоаттен деношка

СФ05135. «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 4277.